ئەمن ۋاھىدى

ئەسلەتمە

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلجېلىل تۇران

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

ئەمن ۋاهىدى

ئەسلەتمە

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلجېلىل تۇران

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى
2013 ـ يىلى 4 ـ ئاي ئىستانبۇل ـ تۈركىيە

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

20 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدا شەرقىي تۈكىستاندا يۈزبەرگەن مىللىي ئىنقىلاب تارىخى ھەققىدە يېزىپ قالدۇرۇلغان ئەسلىمىلەردىن ئەمىن ۋاھىدىنىڭ مەزكۇر ئەسلىمىسىنىڭ تارىخى ۋەقەلىكى چىن، ئىنقىلاب رەھبەرلىرىگە بەرگەن باھاسىنىڭ ھەققانىي، بىر تەرەپ ۋە لىللا بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەڭ مۇھىم ۋە تارىخى قىممىتى ئەڭ يۇقىرى ئەسلىمىلەردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مەزكۇر ئەسلىمىدە نۇرغۇن ئىبرەتلىك خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان بولۇپ، مۇتلەق كۆپچىلىك شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ ئېڭىدا دىنىي قېرىندىشىمىز دەپ قارالغان تۇڭگانلارنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىغا ئېلىپ كەلگەن بالايىئاپەتلىرى ئېچىپ تاشلىنىپ، ئۇلارغا لەنەت ۋە نەپرەت بىلدۈرۈلىدۇ ھەمدە 1933 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى قەشقەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاغدۇرۇلۇشىغا مۇناپىق تۇڭگانلاردىن باشقا شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى تەركىبىدە غەربىي تۈركىستاندىن ئېقىپ كەلگەن، كېلىپ چىقىشى تازا ئېنىق ئەمەس بىر ئۇچۇم كىشىلەرنىڭ ئورۇن ئالغانلىقىدىن بولغانلىقى، بۇندىن كېيىن قۇرۇلغۇسى ھۆكۈمەت تەركىبىنىڭ پاكىزە، ساغلام بولۇشى كېرەكلىكى سەممىيەت بىلەن ئالاھىدە ئەسكەرتىلىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ۋەكىللىرىدىن مەرھۇم مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ ئارخىپىدا ساقلىنىۋاتقان قولىيازما نۇسخىسىغا ئاساسەن نەشرگە تەييارلانغان بۇ تارىخي ئەسلىمە، 1938 ـ يىلى پاكىستاننىڭ لاھور شەھرىدە يېزىلغان بولۇپ، لاھوردىكى شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلۈپ، كۆپەيتىپ تارقىتىلغان. مەزكۇر قول يازما 63 بەتتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئەسلىمىنى كۆچۈرگۈچىنىڭ بىر كىشى ئەمەسلىكى ئېنىق بىلىنىپ تۇرىدۇ.

مەزكۇر ئەسلىمىدە ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدا شەرقىي تۈكىستاندا يۈزبەرگەن مىللىي ئىنقىلاب تارىخى ھەققىدە سىستېمىلىق ۋە ئېنىق مەلۇمات بېرىلگەن

بولۇپ، مەرھۇم مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا شەرقىي تۈركىستان تارىخىنىڭ مىللىي ئىنقىلاب تارىخى قىسمىنى يېزىشتا ئەمىن ۋاھىدىنىڭ مۇشۇ ئەسلىمىسىدىن كۆپ پايدىلانغان.

مۇئەللىپىنىڭ ھاياتى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات بولمىسىمۇ، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش نەتىجىسىدە، ئەمىن ۋاھىدى شەرقىي تۈركىستاننىڭ لوپنۇر ناھىيىسىدىن بولۇپ، 1900 ـ يىللىرى ئەتراپىدا دۇنياغا كەلگەنلىكى، ئالدى بىلەن تۇرپاندا ھەمدۇللاھ ئەلەم ئاخۇنۇم ۋە ئابدۇللاھ داموللام قولىدا ئىلىم تەھسىل قىلغانلىقى، كېيىن ھىندىستاندا، ئۇندىن كېيىن ئىسلامىيەت دۇنياسى بويىچە ئەڭ داڭلىق ئىلىم يۇرتى ــ قاھىرەدىكى ئەلئەزھەر ئالىي بىلىم يۇرتىدا ئوقۇغانلىقى، 1934 ـ يىللىرى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، مەھمۇد مۇھىتىنىڭ يېنىدا خىزمەت قىلغانلىقى، 1946 ـ يىلى لوپنۇرغا ھاكىم بولغانلىقى، 1949 ـ يىلى قىزىل خىتاي ئارمىيىسى شەرقىي تۈركىستانغا بېسىپ كېلىش ئالدىدا ئىككىنچى قېتىم ھىجرەت قىلىپ قاراقورۇم يولى بىلەن تىبەتكە قاراپ ماڭغانلىقى، 1950 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى يولۋاسنىڭ خىتاي ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن بىر بۆلۈك قازاقلار بىلەن ئۆلتۈرۈلۈپ، نەرسە ـ كېرەكلىرى بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرىغانلىقى ھەققىدىكى مەلۇماتقا ئېرىشتۇق.

بۇ ئەسەر شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن كۆپەيتىپ تارقىتىلغان بولۇپ، ئەسەرنىڭ باش بېتىگە:

«1931 ـ يىلىدا باشلانغان مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتى خاتىرىلەنگىنى ئۈچۈن ئەسەرنىڭ ئىسمى «ئەسلەتمە» بولۇشى مۇناسىپ كۆرۈلدى. ئۈمىدىمىز شۇكى، خەلقىمىز 1931 ـ يىلىدىن 1937 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان مىللىي ئىنقىلابىمىز جەريانىدا شەھىد بولغان مۇجاھىدلىرىمىزنى ئەسلەپ، ئۇلارنىڭ پاك روھلىرىنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلغاي!» دەپ يېزىلغان.

ئەسەرنى ئەسلىگە سادىق بولۇش پرىنسىپىدا نەشرگە تەييارلاپ، ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىنىڭ مۇھاكىمىسىگە سۇندۇق.

ئىستانبۇل 2010 ـ 7 ـ ئاي

ئەسلەتمە

ھەر بىر كىشىنىڭ ئۆز مىللىتىنى تونۇشى يارىتقان خالقىنى تونۇشى دېمەكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن مەقسەتكە كېلىشتىن بۇرۇن مىللىتىمىز ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز.

دۇنيادىكى بۈيۈك مىللەتلەردىن بىرى قەدىمىي مەدەنىيەت ۋە پەتىھلەرگە ئىگە بۈيۈك تۈرك مىللىتىنىڭ بىر پارچىسى بىز ئۇيغۇر تۈركلىرىدۇرمىز. بىزنىڭ ئەزەلدىن ياشاپ كەلگەن ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندۇر. بۇ زېمىن يارىتىلغاندا «تۈركىستان» دەپ يارىتىلغىنى ئۈچۈن، قىيامەتكىچە تۈركىستان بولۇپ تۇرۇشى كېرەك. دۈشمەنلىرىمىزنىڭ تۈركىستان ھەققىدىكى، خەلقىمىز ھەققىدىكى ساختىكارلىقلىرى بىھۇدەدۇر، ۋاقىتلىقتۇر. يۇرتىمىز بولسا ئۇنىڭدىن پاكتۇر.

يۇرتىمىزنىڭ ئىستىلا قىلىنىپ، خەلقىمىزنىڭ ئاسارەت زەنجىرىگە بوغۇلغانلىقىغا 65 يىلغا يېقىن ۋاقىت بولدى[1]. ئۇ ۋاقىتتا ۋەتىنىمىزنى ئىستىلا قىلغانلار خىتايلاشقان مانجۇ ئىمپېراتورلۇقى بولۇپ، مانجۇ ئىمپېراتورلۇقى خىتايلار تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلۇپ، چىن جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن باشلاپ تۈركىستان تامامەن خىتاي ئاسارىتىگە مەھكۇم بولدى.

چىنلىقلار تارىخ كىتابلىرىدا، بىز تۈركلەرنى (ئۇيغۇرلارنى) ئىستىلاچىلار، باسمىچىلار دەپ ھەردائىم يۇرتىنىڭ ئەمىن بولالماسلىقىدىن شىكايەت قىلىپ، يۇرتلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىش ياكى قىلالماسلىق خەۋپىدە بولۇپ، مەشھۇر «سەددى چىن» نى سوققان ھالدا، ئەجەبا، بەزىلىرىمىز، بىزنى چىنىنىڭ ئىككى مىڭ يىل ئىدارە

[1] مەزكۇر ئەسەر يېزىلغان ۋاقىت كۆزدە تۇتۇلدۇ.

قىلغانلىقىنى ئېيتىپ، كەلگۈسىدىمۇ شۇنداق بولىدۇ دەپ گۇمان قىلىپ يۈرىدۇ. ۋەھالەنكى چىنغا ئۇزۇن يىل پايتەخت بولغان مەشھۇر بېيجىڭ شەھىرىنى بىز تۈركلەرنىڭ بىنا قىلغانلىقىدا ھېچقانداق شۈبھە يوقتۇر.

بىزنىڭ نەچچە يىللاردىن بېرى مەھكۇملۇقتا قالغانلىقىمىزنى ۋە بۈگۈنكى كۈندە يۇرتىمىزنىڭ دۈشمەن قولىدا بولۇپ، پاجىئەلىك بىر ھالەتتە تۇرغانلىقىنى ئىنكار قىلمايمىز. ئەمما بۇ ئاتمىش يىللىق ئاسارىتىمىز جەريانىدا چىنغا قارشى قوزغىلىشىمىز، ئۇ يولدا بەرگەن قۇربانلىرىمىزنى، خەلقىمىزنىڭ ئىستىلاچىلارغا بولغان نەپرىتىنى، چىنلىقلارنىڭ يۇرتىمىزنى، ئۇلۇسىمىزنى ئۆزلەشتۈرۈش يەنى چىنلاشتۇرۇش سىياسەتلىرىنى رەت قىلىپ، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتۈرمىگەنلىكى، ئازرۇلىرىمىزنىڭ ئەمەلگە ئېششى، ئەجنەبىلەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىزلىكى بولماي نېمە؟

چىن جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن باشلاپ تۈركىستاندا ھۆكۈمەت بېشىغا چىقىۋالغان ئەبلەخ ياڭ زېڭشىڭدۇر. بۇ ياڭ تۈركىستانغا 14 يىل ھاكىم بولدى. بۇنىڭ ھاكىملىق دەۋرىدە يۇرتىمىزغا كەلتۈرگەن ۋەھشى ئىستىبداتلىرىنى ئازراق ئەسلەپ ئۆتىمىز.

ياڭ تۈركىستاننىڭ ھاكىملىقىغا ئېرىشىپ بولۇپلا، ئالدى بىلەن تۈركىستان خەلقىنى يوق قىلىشقا كىرىشتى. يوق قىلىش بىلەنلا توختاپ قالماي تۈركىستاننىڭ پارلاق ئەۋلادلىرىغا مىڭ تۈرلۈك بوھتانلارنى چاپلىدى. مەسىلەن، دىنسىز، ئۇنداق يا بۇنداق دەپ ئەيىبلەپ خەلقىمىزنى نەپرەتلەندۈردى. تەپتارتماستىن ئۆلتۈردى. خەلقىمىزنى ئىمكانقەدەر مەدەنىيەتتىن، مائارىپتىن يىراق تۇتتى. دېمەك، پۈتۈن تۈركىستاندا بىرەر باشلانغۇچ مەكتەپ، بىرەر مەتبەئە قۇرۇش قەتئىي چەكلەنگەن بولۇپ، بولسا ئىكەن دەپ سۆزلەشمۇ ئېغىر جىنايەت ھېسابلىناتتى.

تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ بولغان بىرەر مۇساپىرنىڭ يۇرتىمىزدا تۇرۇپ قېلىشىغا رۇخسەت قىلمايتتى. مەجبۇرى كىرىپ قالغانلارنى تۈركىستان خەلقىگە مىللىي تۇيغۇ سىڭىپ قويمىسۇن، دەپ توختاتماي قوغلاپ چىقىراتتى.

ئۇ ياڭ تۈركىستاننىڭ ئىقتىسادىغا ئۆزى ھاكىم بولغان دەۋردە تۈركىستاننى غايەت يامان بىر ھالغا كەلتۈردى. دېمەك، قەغەز، لاتىدىن پۇل ياساپ «تىزا» دەپ نام بېرىپ، مەجبۇرى ئىشلىتىپ، پۈتۈن تۈركىستاننىڭ ئالتۇن، كۈمۈشلىرىنى ئۆز يۇرتىغا تۇشۇپ كەتكەندىن باشقا، تۈركىستاننىڭ پۈتۈن تىجارىتىنى رۇسلارغا باغلاپ بەرگەن ئىدى.

ياڭنىڭ تۈركىستاننى 14 يىل ئىدارە قىلالىشىدىكى سىياسىتى، ھەر بىر شەھەردە بىر ـ ئىككى پۇلدار، بىر ـ ئىككى موللىنى ئۆزىگە ئىتائەت قىلدىغان مۇخلىس قىلىۋالغانلىقىدۇر. تۈركىستانلىقنىڭ ھەقىقىي دۈشمىنى بولغان ياڭ بەزىبىر مىللىتىنى تونۇمىغان شەخسلەر بىلەن، نەپسى ئاۋارىسى، شەخسىيەتچىلىكتە بىر پىكىردە چىقىپ قالغانلىقتىن بىرلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار ياڭنىڭ پايدىسى ئۈچۈن تەشۋىق قىلىشتى. ئۆزىمىزنىڭ قان دۈشمىنىمىز بولغان ياڭنى «ئادىل، مۇسۇلمان»، دەپ سۆيەتلەپ يۈرگەنلەرمۇ بولدى. ياڭ مەقسىتىگە يەتكىنىگە خوش، بەزىلەر ئۆزىنىڭ شەخسى مەنپەئىتى ئۈچۈن ئاۋارە. پىلە قۇرتى يېگەن ياپراقىغا خوش، مۇستەبىت باي پىلەنىڭ تەييارلىنىشىغا خوش!

بىزنىڭ دىنىمىزنىڭ ھەق ۋە راستلىقىغا ئىشەنگەن ياڭ، دىنىمىزدا چەكلەنگەن چىلارغا خاس مەنھۇس (بالايىئاپەت)، شۇملۇقلىرىنى يۇرتىمىزدا جارى قىلىش ئۈچۈن ئاز كۈچ سەرپ قىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇلارنىڭ ئادىتى بولغان مەنھۇس — گۆرە خانا، پاھىشە خانا، ئەپيۇن، قىمار كەبى قىلمىشلارنى ئۆزلىرى تۇپلىشىپ

ئولتۇراقلاشقان يەرلىرىدىلا يولغا قويالىدى. دىنىمىزدا ئەمر قىلىنغان مەدەنىيەت، مائارىپ، تەرەققىيات ۋە ئىلىم - پەنلەردىن خەلقىمىزنى مەھرۇم قىلغان ياڭىنىڭ سۆزىگە قانچىلىك ئىشەنگىلى بولىدۇ؟

ياڭنىڭ نىيىتى، قىلغان ئىشى قانچىلىك شۇملۇق بولسا، خەلقىمىزنىڭ ياڭ ۋە چىنلارغا بولغان نەپرىتى شۇ قەدەر ئاشقان ئىدى. دېمەك، تۈركىستاندا ئومۇمىي خەلق ئىچىدە بىر - بىرىگە دەشنام قىلىش ۋە ھاقارەتلەشكە توغرا كەلگەندە، «خىتاي» دېسە دەرھال غەۋغا بولۇپ، قازى مۇپتىلار ئالدىغا كېلىشەتتى. چىنلىقلار بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىپ يۈرگەن كىشىلەرنى شۇنداق پەس كۆرەتتىدىكى، ئۇنداق كىشىنىڭ ئوغلىغا قىز بەرمەيتتى، قىزىنى ئەر ئالمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، خىتايچە مەكتەبتىن يەرلىك خەلق بەك نەپرەت قىلىپ ئۇنىڭدا ئوقۇمايتتى. خىتاي مەكتىپىدە ئوقۇشنى ئۆلمەك، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بىلەتتى. بۇنى چىنلىقلار بىلىپ يەتكەندىن كېيىن، ھەربىر شەھەردە بىردىن چىنچە مەكتەب ئېچىپ قويۇپ، خەلقنىڭ باللىرىنى مەكتەبكە كېلىشكە مەجبۇرلاپ، قورقۇتۇپ كۆپلەپ پۇل يىغىۋالاتتى. چۈنكى، بۇلارنىڭ مەكتىپى ئوقۇتۇش نىيىتى بىلەن بولماستىن، پۇل توپلاشنىڭ ۋاستىسى ئىدى.

ياڭنىڭ مۇستەبىتلىكىگە قارشى چىقىپ، قۇربان بولغان مۇجاھىدلىرىمىزنى ئەسلىگىنىمىزدە، خەلقىمىزنىڭ ئاسارەتكە قانداق قارىغانلىقى ئوچۇق مەلۇمدۇر. ياڭنىڭ 14 يىللىق دەۋردە قۇربان بولغان مۇستەقىللىق كۈرەشچىلىرىدىن بىرى تۆمۈر خەلپەدۇر. قۇمۇل تېغىدىن قوزغىلىپ كۆپ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن، ياڭ ئۇنى قورال كۈچى بىلەن يوق قىلىشتىن ئۈمىدىنى ئۈزگەندە، ئۆزىنىڭ بىر يۇرتلۇقى مايۇنەن دېگەن تۇڭگانىنى تۆمۈر خەلپىنى ئالداپ، كېلىشىم قىلىشقا ماقۇل قىلىش ئۈچۈن كاشغەرنىڭ "تىتەي" (باش قوماندان)

لىقىنى بېرىشنى ۋەدە قىلىپ، قۇمۇل تېغىغا چىقىرىدۇ. بۇ تۇڭگان بېرىپ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىپ، تۆمۈر خەلپىنى بويۇك بىر ۋەزىپە بېرىش ۋە قورالىلىرىدىن ئايرىماسلىق ۋەدىسى بىلەن غاپىل قىلىپ، ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېلىدۇ. سادىدا دىل تۆمۈر خەلپە ئازراق كۈن كۆرۈپ زالىم ياڭنىڭ قولىدا شەھىد بولىدۇ. دىنىنى قىممەت باھا ياراتقان ما يۈنەن كاشغەردە نەچچە يىللار قانخورلۇق قىلىپ ھايات كەچۈرۈپ، ئاخىرى يەنە شۇ ياڭنىڭ ئىشارىتى بىلەن ماشاۋۋۇ تەرىپىدىن بالىسى بىلەن بىرگە ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلتۈرۈلۈپ تۈگەيدۇ.

شۇنىڭدەك، مۇھىيىددىن ئىشان، لىۋاگا دەپ مەشھۇر بولغان ئابدۇلجېلىل بەگ، ئامىر، كازىم بەگ ۋە تۆمۈر نىياز چىلانىلار قاراخوجا، ياڭخى دېگەن كەنت يىگىتلىرى بولۇپ، ئىنقىلاب قىلىپ ياڭنىڭ ئالدامچىلىقلىرىغا ئالدىنىپ، مەقسەتلىرىگە يېتەلمەي قۇربان بولغان يىگىتلىرىمىزدۇر. بۇلارنىڭ ئىنقىلاب ئەھۋاللىرىنى يازىدىغان بولساق، ھەر بىرى بىردىن كىتاب بولىدۇ.

ئالتايدىن زۇقا ھاجى، كۇچاردىن مۇھەممەد ئەلى خوجا، سەييىد نوچى، خوتەندىن ئۆمەر ھاجىلار ھەر بىرى ئالاھىدە، مۇستەقىل قوزغىلاڭچىلار بولۇپ، تەخمىنەن 20 يىل يەنى ياڭ دەۋردە 14 يىل، جىڭنىڭ 4 يىللىق ھۆكۈمرانلىق دەۋردە يۈزبەرگەن ۋەقەلەردۇر. بۇ يازغىنىمىزدىن، خەلقىمىزنىڭ ئاسارەتكە ۋە ئىستىلاچىلارغا قانداق قارىغانلىقى ۋە ئازاتلىق يولىدىكى ئېغىرچىلىقلارغا قانداق چىداشلىق بەرگەنلىكى مەلۇم بولىدۇ.

دۇنيادىكى ھەممە نەرسىنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى باردۇر. ئۆز خۇسۇسىيىتىنىڭ غەيرى ۋاقىتلىقتۇر. ياتتۇر. مەڭگۈلۈك ئەمەستۇر.

شۇنىڭدەك، بىز تۈرك مىللىتىمىز، جەڭگىۋارلىق، ئەركىنلىك، شىجائەت، غەيرەت، ساداقەت، ساخاۋەت، ئىززەت ۋە شەرەپ بىزنىڭ

خۇسۇسىيەتلىرىمىزدۇر. شۇنداقلا، ئازاتلىق يولىدا قۇربان بولماق، تارىخنىڭ قارا كۈنلىرىگە يولۇققاندا يارىتىلىشىدا يوق بولغان قارا كۈنگە قارشى كۈرەش قىلىپ قۇربان بېرىپ، نەتىجىدە، بىزنىڭ ئەسىرىمىزنىڭ (20 ـ ئەسىرنىڭ) 1931 ـ يىلىغا كەلگەندە، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا مۇستەقىللىق كۈرىشى، ئازاتلىق جېڭى باشلاندى. بۇ جىهاد 5، 6 يىل داۋام قىلىپ، نەتىجىدە، بىزنىڭ ھىجرىتىمىز، يۇرتىمىزنىڭ، خەلقىمىزنىڭ پاجىئەلىك ھالىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. ئازاتلىق يولىدا شەھىد بولغانلار ئۆز ۋەزىپىلىرىنى ئادا قىلدى. بىز بولساق ۋەزىپىمىزنى ئادا قىلىشقا مۇۋەپپەق بولالمىدۇق. قاچان مۇۋەپپەق بولىدىغانلىقىمىزنى كۈتۈۋاتىمىز. بىز ۋاقىت كۈتكەچ، ئالتە يىللىق ئىنقىلاب جەريانىمىزنى ۋە بۇ جەرياندا شەھىد بولغان قېرىنداشلىرىمىزنى ئەسلىدۇق. پۈتۈن ئىنقىلابنى ئەمەس، ئۇ ئىنقىلابنى خاتىرىلەش ئاساسىدا بۇ سەتىرلەرنى يازدۇق. شۇنى ئۈمىد قىلىمىزكى، بۇ سەتىرلىرىمىز بىلەن خەلقىمىزگە ئۆزىمىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى، دۈشمەنلىرىمىزنىڭ كىملەر ئىكەنلىكىنى ئاڭلاتماقچىمىز.

1928 ـ يىلى ياڭ ئۈرۈمچى خارىجىيە ۋەكىلى فەن دۇيۈن (باشقا مەنبەلەردە فەن ياۋنەن) تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ ئورنىدا ئولتۇرغان فەنمۇ ئۆلتۈرۈلۈپ، ۋالىلىق ئورنىغا جىن شۇرېن دېگەن بىر خىتاي ئولتۇردى.

جىن شۇرېن زۇلۇم، ئىستىبدات ۋە يانچۇق توشقۇزۇشتا ياڭنىڭ يولىدا ماڭسىمۇ، بەزى ئۇستىلىقلىرىدىن خەۋەرسىز ئىدى. دېمەك، ياڭدەك ئۇستىلىق بىلەن ئىش قىلمىدى. خەلققە ئىچى ـ تىشى زەھەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى. جىننىڭ ئىستىبدادى قانچىلىك كۆپەيسە، خەلقنىڭ نەپرىتى شۇ قەدەر ئاشتى. جىن شۇرېننىڭ دىلى، ئىچى شۇ قەدەر تار بىر خىتاي ئىدىكى يەرلىكلەرنىڭ بىرەر ئات ساقلىغىنىغا

كۈنچىلىــك قىلاتتــى. بــۇ بەدبەختىنىــڭ بۇنــداق مۇتىئەسســىپلىكى خەلقىمىزنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك بىر قوزغىلىشىغا سەۋەب بولدى.

تۈركىستانىنىڭ ھەر بىر شەھىرىدە بىـردىن ھـاكىم بولـۇپ، خىتـايچە «ۋاڭ» دېيىلەتتـى. ۋاڭلىـق بالـدىن ـ بالىغـا قالـدىغان بىرخىـل ئەمەل بولۇپ، بۇ مەنسەپ مانجۇلار تەرىپىدىن يەرلىكلەرگە بېرىلگىنى ئۈچـۈن، چىــن جۇمھــۇرىيىتى قۇرۇلغانــدىن كېيىن، بــۇ مەنســەپلەر ئەمەلــدىن قېلىـپ، پەقەت قۇمۇلـدا بىـرلا ۋاڭلىـق قېلىـپ غـالى ۋاڭ دېـگەن ئىسىم بىلەن مەشھۇر ئىـدى. ئـۇ ۋاقتىـدا ۋاڭ دېـگەن قـۇرۇق ئىسـىملا قېلىـپ ھۆكۈمەت ئالدىدا ھېچبىر سىياسـي ئـورنى بولمىغىنىـدەك، ئۆزلىرىنىـڭ جاھـالىتى ۋە بـۇزۇق ئەخلاقـى تۈپەيلىـدىن خەلـق ئالدىـدىمۇ ھـۆرمەت ـ ئېتىبارى قالمىغان ئىدى.

جىـن شـۇرېن شـۇ قـۇرۇق نـامى قالغـان ۋاڭلىقنىمـۇ يـوق قىلمـاقچى بولـۇپ، بـۇ مەقسـىتىگە يېتىش ئۈچـۈن «ئېھتىيـاتى ئەسـكەر» (زاپـاس قوشۇن) دېگەن نام بىـلەن گەنسۇدىكى تۇڭگـانلاردىن 5 مىـڭ خىتـاي ئەسكىرىنى قۇمۇلغا ئېلىپ كېلىپ توختىتىپ قويۇپ، پۈتۈن تەمىنـاتىنى ۋاڭغـا يـۈكلەپ قويـدى. ئۇنىـڭ مەقسـىتى ئەگەر ئـۇ تەمىنـاتىنى ئېغىـر كەلدى دېسە، ۋاڭلىقتىن ئىستىپا بەرگـۈزۈش ئىـدى. قـۇرۇق بولسـىمۇ ۋاڭلىقتىن ۋاز كېچەلمەي پۈتۈن تەمىنـاتىنى قۇمـۇل خەلقىـگە يۈكلىـدى. خىتايلارنىـڭ ئىنسـانىيەتتىن تامـامەن مەھـرۇم چىرىكلىـرى قۇمۇلنىـڭ بەزى يەرلىرىدە خەلقنىڭ ھۆكۈمەتكە قارشى قوزغىلىشقا سەۋەب بولدى. قۇمـۇل خەلقـى ھەمـمە يەرگە ھۇجـۇم قىلـدى. بــۇ مۇســتەبىت جىــن شۇرېننىڭ ئەمرى بىلەن بولغانلىقى مەلۇم بولدى. مانا بۇلار تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ ئامىللىرىدۇ.

1931 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا قۇمۇلنىـڭ بۈيۈكلىرىـدىن سـالىھ دورغـا، قاسـىم پەھلىـۋان، نىيـاز دېھقـان، خوجـا نىيـاز ۋە سـادىق قۇرماللارنىـڭ

بىرلىككە كېلىشى بىلەن قۇمۇلنىڭ تاغ خەلقى جىن شۇرېن هۆكۈمىتىگە قارشى ئىنقىلاب قوزغىدى. بۇ ئىنقىلاب تاغدا شىددەت بىلەن داۋام قىلدى. بىر نەچچە ئاي داۋاملاشقاندىن كېيىن، قەھرىمان قاسىم پەھلىۋان شەھىد بولدى. ئىنقىلاب جىن شۇرېننى قورقۇتۇش دەرىجىسىگە يەتتى. ئىنقىلابچىلار ئىچىدىن خوجا نىياز ھاجى ئىنقىلاب رەھبىرى بولۇپ تونۇلدى.

جەڭ قۇمۇل تېغىدا داۋام قىلدى. جىن شۇرېن بۇ كۈرەشنى خەلق ۋە يەرلىكلەردىن مەخپى تۇتتى. ئەمما قۇمۇلدا بولۇۋاتقان بۇ جەڭ پۈتۈن تۈركىستانغا يېيىلىپ بولغان ئىدى. خەلق ئىچىدە جىن شۇرېنغا نەپرەت، مۇجاھىدلارغا ھېسداشلىق قوزغالغان ئىدى. جىن شۇرېن ئالدى بىلەن قۇمۇل ئىنقىلابىنى قورال كۈچى بىلەن باستۇرماقچى بولدى. جىن شۇرېننىڭ خىتاي ئەسكەرلىرى تاغقا چىقىپ ئۆلمەكتىن باشقا نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى.

جىن شۇرېن تاغلىق مۇجاھىدلار بىلەن سۈلھى قىلماقچى بولۇپ، بىر تەرەپتىن ۋەكىل ئەۋەتىپ تۇرۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن رۇسلار بىلەن تۈركىستان سىياستى ھەققىدە كېلىشىم تۈزۈپ، رۇسىيەدىن ئايروپىلان، تانكا ئېلىپ كېلىپ، مۇجاھىدلارغا ۋەھشىيانە ھۇجۇم قىلغان ئىدى. لېكىن جىننىڭ ۋەھشىلىكى پايدا بەرمىدى. دېمەك، پۈتۈن تۈركىستان ئىنقىلابقا تەييارلانغان ئىدى.

گەنسۇدا تۇڭگان گېنېراللاردىن ما بوفاڭ ۋە ما جۇڭيىڭلار ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش يۈز بېرىپ، ما جۇڭيىڭ مەغلۇپ بولۇپ، قېچىپ قۇمۇلغا چىققان. مۇسۇلمانلىق، دىنىي قېرىنداشلىق ۋاستىسى بىلەن ئىنقىلابقا ئىشتىراك قىلدى. تۆت ئاي بىرگە ھەرىكەت قىلدى، نۇرغۇن قورال ۋە مال غەنىمەت ئالدى. لودۇڭدا جىن شۇرېن تەرىپىدىن بارغان دۇڭ لو جاڭ قوماندانلىقىدىكى ئالتە مىڭ خىتاي چېرىكىنى يوقىتىپ،

كـۆپ مـۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشـىپ، خېلـى كۆچلىنىـپ قالـدى. ئەممـا قۇمۇلنىڭ ئەسكى شەھىرىنى سـەككىز مىـڭ خىتـاي چېرىكـى مۇھاسـىرە قىلىۋېلىپ پەتھى بولمىغان ئىدى.

بۇلارغا ياردەم ئۈچۈن جىن شۇرېن قاچـاق رۇسـلاردىن نەچـچە مىـڭ چېرىـك تەييـارلاپ قۇمۇلغـا ئەۋەتـكەن ئىـدى. بـۇلار لودۇڭغـا بارغانـدا يەرلىـك خەلـق ۋە تۇڭگـانلار بىرلىشـىپ توسـۇپ سوقۇشـتى. نەتىجـدە مۇجاھىــدلار مەغلـۇپ بولـۇپ چېكىنىـپ، رۇسـلار مۇھاسـىرىدە قالغـان خىتايلارغا قوشۇلۇپ كەتتى. بۇ كـۈنلەردە مـا جۇڭيىـڭ خېلـى بېيىـپ ۋە نۇرغـۇن قورالغـا ئىـگە بولـۇپ قالغـان ئىـدى. مـا جۇڭيىـڭ قۇمـۇل ئەتراپىدىكى ۋاقتىدا تاغىسى مـا بوفاڭغا تـاپقىنىنى ئەۋەتىـپ تـۇرۇپ ۋە يەرلىـك خەلقـقە گۇنـاھىنى تىـلەپ خەت يـازدۇرۇپ، گەنسۇغا قايتىـپ كېتىشـىنىڭ يـولىنى ئېچىـپ قويغـان ئىـدى. بـۇ مەغلـۇبىيەتنى كـۆرۈپ قايتىــپ گەنسـۇ سـۇجۇدا ئورۇنلىشـىدۇ. يەرلىكلەردىــن قاچالىغـانلىرى قېچىپ تاغقا چىقىۋالىدۇ. قاچالماي قالغان ئايال ۋە كىچىك بالىلارنى خىتايلار ۋە رۇسلار قەتلىئام قىلىپ، ماللىرىنى مۇسادىرە قىلىدۇ. بۇ كـۈن يەرلىكلەر ئۈچۈن ئىنتايىن ئېغىر بىر كـۈن ئىـدى. تاغـدا ھـاۋا سـوغۇق، يېمەك - ئىچمەك يوق، دۈشمەن كۆچلۈك ئىـدى. ئاكىسـىدىن ئاغرىنىـپ چىققانــدا ئارىغـا كىرىۋېلىـپ، پۈتـۈن ئىشـىنىڭ بېشـىغا كەلتـۈرۈلگەن، ئۇرۇشـتا چۈشـكەن مـال، قورالارغـا ئىـگە بولغـان دىنىـي قېرىنداشـلار سۇجۇدا تاماشا كۆرىدۇ.

شۇ كۈندىن باشلاپ قۇمۇل خەلقى ما جۇڭيىڭدىن بىزار بولىدۇ. ھەر بىر كىشى ۋەتەنىنـى قۇتقـۇزۇش ۋە ئـۇنى دۈشـمەندىن مۇداپىئە قىلىشـتا پەقەت شۇ ۋەتەنىنىڭ ئـۆز ئەۋلادى لازىـم ئىكەنلىكىنـى تونـۇپ يېتىـدۇ. «يـات بەيگىـچە، تۇغقـان ئـۆلگىچە» دېـگەن ئاتـا - بوۋىلىرىمىزنىـڭ ھېكمەتلىك سۆزىنىڭ مەزمۇنى ئاشكارا بولىدۇ.

شۇ ئىغىر كۈنلەردە بۇرۇن خىتاي خىزمىتىدە بولۇپ، ئەسكەر باشلىقلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن، كېيىنكى كۈنلەردە ئەسكەرلىرى بىلەن ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلغان يولۋاس بەگنىڭ خوجا نىياز ھاجى بىلەن مۇناسىۋىتى بۇزۇلۇپ، ماجۇڭيىڭنىڭ يېنىغا كېتىدۇ، تاغلىق مۇجاھىدلار مۇداپىئەنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

شۇنداق قىيىن كۈنلەردە تاشقى موڭغۇلدىن جاڭسىڭ دورغا دېگەن بىر كىشى بىر نەچچە مىلتىق، كىيىم ـ كېچەك، پۇل ئېلىپ خوجا نىياز ھاجى بىلەن كۆرۈشۈپ، تۈركىستاندا موڭغۇلىستانغا ئوخشاش رۇسىيە ھىمايىسىدە بىر ھۆكۈمەت قۇرۇپ، خوجا نىياز ھاجىنى جۇمھۇر رەئىسى قىلىش ۋە بۇ ھەقتە ياردەم قىلىش دېگەندەك ۋەدىلەرنى قىلىپ بىرەر ئاي خوجا نىياز ھاجىم قېشىدا تۇرىدۇ. خوجا نىياز ھاجىم بۇ سۆزلەرنى رەت قىلمىسىمۇ ئۇلار ئىشەنگۈدەك ھەرىكەت قىلمايدۇ. جاڭسىڭ دورغا قايتىپ كېتىدۇ. قۇمۇل ئىنقىلابچىلىرى ئۈمىدسىزلىنىپ كېتىدۇ.

1932 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرى تۇرپان ئىنقىلابى باشلىنىدۇ. تۇرپان خەلقىمۇ جىن شۇرېننىڭ قۇمۇل ۋە باشقا يەرلەردىكى زۇلۇم، ئىستىبداتلىرىدىن زارلىنىپ، قۇمۇل مۇجاھىدلىرىغا ھېسداشلىق قىلغىنى ئۈچۈن ئىنقىلابقا تەييار تۇرىدۇ. خوجا نىياز ھاجىنىڭ يېنىدىكى پىدائىي ئەسكەرلەردىن ئاتمىش كىشى تۆمۈر بوتۇڭ دېگەن بىر كىشىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن قۇمۇل تېغىدىن ــ خوجا نىياز ھاجىدىن ئايرىلىپ پىچانغا چىقىدۇ. ئۇلار بىزنى خوجا نىياز ھاجى ئەۋەتتى، بىز جىھاد ئۈچۈن چىقتۇق دېيىشى بىلەن، پۈتۈن پىچان خەلقى قوزغىلىپ كېتىدۇ. خىتايلارغا ھۇجۇم قىلىپ، پىچان شەھرىنى ئازات قىلىپ، بىر ئەسكەر خانا قالغاندا تۆمۈر بوتۇڭ شەھىد بولىدۇ ۋە پىچان بىلەن قۇمۇل ئوتتۇرىسىدىكى خىتاي ئەسكەرلىرى ۋە رۇسلار پىچانغا كېلىپ قالىدۇ. نەتىجىدە پىدائىلار مەغلۇپ بولۇپ، لۈكچۈنغا

كېلىدۇ، پىچان دۈشمەن قولىدا قەتلىئام ۋە بۇلاڭ ـ تالاڭ بولىدۇ. ئۇ كۈنكى پىچاننىڭ ئەھۋالى بەك ئېچىنىشلىق ئىدى. پۈتۈن پىچان خەلقى ئۆلتۈرۈلۈپ، پۇل ـ ماللىرى بۇلىنىپ، ئۆيلىرىگە ئوت قويۇلغان ئىدى. ئۇ چاغدىكى بىزگە ئەڭ ۋەھشى دۈشمەن قاچاق رۇسلار بولۇپ، بۇلار جىن شۇرېنغا ئەسكەر بولغان ئىدى.

پىدائىيلار تىمۇر بوتۇڭىدىن ئايرىلىپ، پىچاندا مەغلۇپ بولۇپ، لۇكچۇنغا چۈشۈپ، لۇكچۇننىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى دىغارغا چېقىپ قۇمۇلغا قايتىپ كەتمەكچى بولىدۇ. ئەمما ئىنقىلابقا مۇشتاق بولۇپ تۇرغان خەلق ئۇلارنى كەتكىلى قويماي، ئۆزلىرىگە باشچى قىلىپ، لۇكچۇن، ئاستانە، تۇرپان، توقسۇن خەلقلىرى بىراقلا قوزغىلىدۇ. پىدائىيلار ئىچىدىن تەدبىرلىكرەك تۇڭگان ما شىمىڭنى ئۆزلىرىگە قوماندان قىلىدۇ. ئۇ چاغدا پىدائىيلار خوجا نىياز ھاجىنىڭ يېنىدىن چىققان مۇقەددەس كىشىلەر «ھەممە مۇسۇلمان بىر مۇسۇلمان» دەپ گۇمان قىلاتتى.

تۇرپان ئىنقىلابچىلىرىنىڭ بېشىدا ھەمدۇللاھ ئەلەم، ھىسامىددىن باي، مەقسۇت مۇھىتى، مەھمۇد مۇھىتى، تۆمۈر بەگ جىسا، ئابدۇلخالىق ئەپەندى، توختى بىگە تەنجاڭ، ئەمىن باي، پۇلاد تەنجاڭ، ئابدۇللاھ داموللا، باي ئاخۇن، تائىپ ئاخۇن، غوپۇر تەنجاڭ، مائىد ئاخۇنلار بولۇپ، ھىسامىددىن باي، مەقسۇت مۇھىتى، ئابدۇلخالىق ئەپەندى، ھەمدۇللاھ ئەلەم ۋە تۆمۈر بەگ جىسالار تۇرپان ئۇرۇشى جەريانىدا شەھىد بولغان ئىدى. بىر قانچە كۈنلۈك قانلىق جەڭ نەتىجىسىدە تۇرپان، توقسۇن، لۇكچۇن تامامەن ئېلىنىپ، مۇجاھىدلار قولىغا كۆپلىگەن قورال، پۇل ـ مال غەنىمەت قولغا چۈشكەن.

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن بىرمىڭ نەچچە يۈز ئەسكەرنىڭ قوراللىرىنى مۇجاھىدلار ئالىدۇ. جىن شۇرېن تەرىپىدىن تۇرپاننى قوغداشقا

تەيـــنلەنگەن گېنېـــرال مـــا داخەنـــزە مـــۇ قولغـــا چۈشـــىدۇ. تۇرپـــان مۇجاھىدلىرى بىرتەرەپتىن مىر ئالاي توختى بەگنى قارا شەھەر تەرەپكە يوللاپ، يەنە بىر تەرەپتىن پىچان، ئۈرۈمچى بىلەن جەڭ قىلماقتا ئىدى.

ئۇ چاغدا قۇمۇلدا تۇرۇۋاتقان ماجۇڭيىڭلارغا زەربە بەرگەن خىتـاي ۋە رۇسلاردىن تەشكىللەنگەن ئـالتە مىـڭ ئەسـكەر قۇمۇلـدىن چىقىـپ، پىچاندىكى خىتـاي ئەسكەرلىرىگە قوشـۇلىدۇ. بۇنىـڭ بىـلەن دۈشـمەن كۈچلىنىپ قالىدۇ. دېمەك، ئۇ ئەسكەرلەر بۈگۈنكى تۈركىستان ھـاكىمى شېڭشىسەي قوماندانلىقىدا بولۇپ، زامانىۋى قوراللار بىـلەن قوراللانغـان ئىدى. تانكا، ئايروپىلانلىرى يېتەرلىك بار ئىـدى. بـۇلار پىچانغا يېتىـپ كەلگەنـدە مۇجاھىـدلار پۈتـۈن كـۈچى بىـلەن ئۇلارغـا قارشـى كـۈرەش قىلماقتـا ئىـدى. ئارىـدىن بىـرەر ئـاي ئۆتـۈپ، نەچچە يـۈزلەپ قۇربـان بېرىـپ، دۈشـمەندىن مـۇداپىئە قىلىۋاتقـان ۋاقتىمىـزدا خـۇدايىم بەرگەن «ئۈلۈغ» باشلىقىمىز ما شىمىن تاپقـان پۇلغـا ئـالتۇن، ئـات ئېلىـپ ئـۆز تۇڭگانلىرىـدىن ئۈچ ـ تۆت يۈز ئەسكەر توپلاپ ئالدى ـ ئارقىسـىقا قـاراپ ئـــۆز ئېشـــىنى پـــۇختىلاپ تۇرىـــدۇ. لـــۈكچىكلار بومبـــا ئېتىـــپ، تانكـــا، پىلىمۇتلاردىن ئوق ئېتىپ مۇجاھىـدلارنى يېڭىـپ كېلىۋاتقـان بولسىمۇ، مۇجاھىـدلار ئۈچـۈن يـاردەم يەنـى يەرلىـك پىـدائىلار كۆپىيىـپ تۇرغـان چاغدا، مەزكۇر خۇدا بەرگەن باش قوماندانىمىز پۈتۈن ئوق، دورىلىرىنى ئېلىپ قـارا شـەھەرگە قاچىـدۇ. شـۇنىڭ بىـلەن مۇجاھىـدلارنىڭ روھـى چۈشـۈپ، پۈتـۈن تۇرپـان ئەتراپىنـى شـېڭ شىسـەينىڭ ئەسـكەرلىرى ئىستىلا قىلىـپ، قەتلىئـام، بـۇلان ـ تالاڭغـا باشـلايدۇ. مۇجاھىـدلارنىڭ بەزىسى قارا شەھەرگە، بەزىسى قۇمۇلغا ــ خوجا نىيـاز ھـاجى قېشـىغا كېتىدۇ.

قارا شەھەر تەرەپكە ئەۋەتىلگەن تـوختى بەگ قـارا شـەھەرنى پەتھـى قىلىـپ ئېلىـپ، كورلىغـا كېلىـدۇ. كورلىـدا زالىملىقـى بىـلەن مەشـھۇر

بولغان خىتاي گېنېرالى جىن لو جاڭنى ئۆلتۈرۈپ، بىرەر مىڭ ئەسكەرنى قورالسىزلاندۇردۇ. كورلا پەتھى بولۇپ تۇرغاندا، تۇرپان ئىنقىلابچىلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتى، ما شىمىننىڭ قېچىپ كەلگەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. تۇغۇلغان يېرىنىڭ پاجىئەلىك ئەلەملىك ھالەتتە قالغانلىقىنى كۆرۈپ تۇرغان تۆرك يىگىتلىرى گەرچە قوماندانى ما شىمىن قېچىپ كەلسىمۇ، قايتىپ بېرىپ توختى بەگ باشچىلىقىدا خىتاي، رۇسلار بىلەن قانچە كۈن جەڭ قىلىپ شەھىد بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش لازىمكى، تۇرپاننى دۈشمەنلەر ئىشغال قىلغاندا چەرچەن، چارقىلىق ۋە لوپنۇردىن بىرەر مىڭ يىگىتلەر تۇرپانغا كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ كىيىك ئاتار، ماشادار مىلتىقلىرى بىلەن دۈشمەنلەرگە نەچچە كۈن قارشىلىق قىلىپ شەھىد بولىدۇ.

تۇرپان پاجىئە ئىچىدە تۇرغاندا، كۇچار، ئاقسۇ، خوتەنلەردە ئىنقىلاب پارتلىدى.

ماشىمىن قارا شەھەرگە كېلىپ قارا شەھەر تۇڭگانلىرىدىن بىرەر مىڭ ئەسكەر تەييارلاپ، ئولجا ئالغان غەنىمەتنى ئۆيگە يوللاش خىيالىغا چۈشىدۇ ھەم جەنۇبتىكى يەرلىك تۈركلەرنىڭ غەلىبىسى ماشىمىننى قورقۇنچغا سالىدۇ. تۈركىستاندا تۇڭگان ھۆكۈمىتى قۇرۇش مەستانىسى بولغان ما شىمىن، بۇ مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن گەنسۇدىن ما جۇڭيىڭنى ئېلىپ چىقىش بىلەن بۇ مەقسەتكە يەتكىلى بولىدۇ، دەپ ئويلاپ، سادده دىل مۇسۇل باينى ما جۇڭيىڭنى باشلاپ چىقىڭ، دەپ تاپقان ئالتۇن، كۈمۈشلىرىنى يۈكلىتىپ گەنسۇغا يولغا سالىدۇ. ما شىمىندىن كەلگەن ياخشىلىق مۇشۇ بولسا، ما جۇڭيىڭدىن قانچىلىك ياخشىلىق كېلەر؟ دېگەننى ئويلىيالماي قالغانلىقىدىن بولسا كېرەك، مۇسۇل باي گەنسۇغا بېرىپ، ما جۇڭيىڭنى تۈركىستانغا تەكلىپ قىلىدۇ. يېرى باي، خەلقى دۇرۇس مۇسۇلمان بولغان تۈركىستانغا

چىقىشقا نەپسى تاقىلداپ تۇرغان ما جۇڭيىڭ مۇسۇل باينىڭ تەكلىپىنى دەرھال قوبۇل قىلىدۇ. «بىر بالادىن قۇتۇلالماي، مىڭ بىر بالاغا ئۇچرىدىم» دېگەن سۆزگە مۇۋاپىق ما شىمىندىن قۇتۇلالمىغان تۈركىستانلىق ماجۇڭيىڭغا ئۇچرايدۇ.

بۆگۈر ئىنقىلابى

تۇرپان ئىنقىلابى ھەر تەرەپكە تارقىلىدۇ يەنى ئۇ خەلققە ئاڭلىنىپ قالىدۇ. بۆگۈر خەلقى تۆمۈر شاڭيۇنى ئۆزلىرىگە يولباشچى قىلىپ قوزغىلىپ بۆگۈرنى ئېلىپ، ئاندىن كېيىن كۇچارنى پەتھى قىلىدۇ. بۇ خەۋەر قارا شەھەردىكى ماشىمىنغا يېتىپ كېلىدۇ. ما جىنسا دېگەن بىر تۇڭگاننى كۇچار ئىنقىلابچىلىرىغا باشقارما (زىنخۇي ـ مۇئەللىپ) قىلىپ ئەۋەتىدۇ. سادده مۇسۇلمانلار ئۇنى قوبۇل قىلىپ ئۆزلىرىگە يولباشچى قىلىپ، ئاقسۇغا ئەسكەر تارتىدۇ. بايغا بېرىپ ئۇيەرنى پەتھى قىلىپ تۇرۇشقا ئاقسۇ تەرەپتىن خىتاي قوۋۋىتى كېلىپ قالىدۇ. مۇجاھىدلارغا يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان تۆمۈر شاڭيۇ رەھبەر بولۇپ، «تۆمۈر تەنجاڭ» دەپ ئاتالغان ئىدى. مۇجاھىدلار ئاقسۇ تەرەپتىن بىر كۆنلۈك يولدا ئاقا ئېرىقتا خىتاي قوۋۋىتى بىلەن جەڭ قىلىدۇ. نەتىجىدە، خىتاي گېنېرالى ياڭ چىمىن يارىدار بولۇپ قېچىپ ئاقسۇغا بارغۇچە يولدا قارا يۇلغۇن، جام دېگەن قىشلاقلارنى تامامەن قەتلىئام قىلىدۇ. ياڭ چىمىن شۇ قاچقانچە ئاقسۇدىمۇ توختىيالماي ئاقسۇدىكى پۈتۈن خىتايلارنى ئېلىپ، كاشغەر تەرەپكە كېتىدۇ. تۆمۈر تەنجاڭ ئاقسۇغا كىرىپ ئاقسۇنى پەتھى قىلىدۇ. ئاقسۇنىڭ يېڭى شەھرىدە ما زىنخۇي، كونا شەھىرىدە تۆمۈر تەنجاڭ تۇرىدۇ. ئۇچتۇرپاندا خىتاي تەرىپىدىن قويۇلغان ئەسكەر بېشى تۇڭگان بىلەن سوقۇشماي قورال تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. بۇ چاغدا تۆمۈر تەنجاڭ لۈيجاڭلىق نامىنى ئالىدۇ. تۆمۈر تەنجاڭنىڭ ھەمرالىرىدىن

ھاپىز بەگ، ئەلى ھاجى، ھەمدەم بگە، ئەھمەد خان، ھامىد خان ۋە توختى بگەلەر تەنجاڭ بولىدۇ. تەنجاڭ ختايچە ئۈچ مىڭ ئەسكەرنىڭ، لۇيجاڭ ئۈچ يا تۆت تەنجاڭنىڭ بىشى دېمەكتۇر.

ئاقسۇ پەتھى بولغاندىن كىيىن، ئاقسۇ كونا شەھەرگە ئىسمائىل بگە، ئاسۇققا ما لوجاڭ دېگەن بىر تۇڭگاننى ۋالى قىلىپ، تۆمۈر لوجاڭ، ما زىخۇيلار كاشغەر تەرەپكە يۈرۈش قىلىدۇ. مارالبېشىغا يېقىن تۇمشۇق دېگەن يەردە ما زىخۇي كاشغەردىن بارغان ختاي لەشكەرلىرى بىلەن سوقۇشۇپ قاچىدۇ. تۆمۈر لوجاڭ ئالدىغا ئۆتۈپ سوقۇشۇپ ختاي چېرىكلىرىگە زەربە بېرىدۇ. شۇندىن باشلاپ تۆمۈر لوجاڭ سىجاڭ بولۇپ قالىدۇ. سىجاڭ «پىرقە قوماندانى» دېمەكتۇر. ختاي لەشكەرلىرى تۆمۈر سىجاڭنى توسۇپ تۇرغاندا كاشغەردە جىن شۇرېننىڭ ئىنىسى ختاي سىجاڭ ئەپيۇن چېكىپ ئۆلىدۇ. كاشغەر دوتىيى ما شاۋۋۇ ئۆزىنى زۇڭ سىلىڭ ئېلان قىلىپ، مۇجاھىدلارغا قارشى كۆپ تەدبىر قوللىنىدۇ. ئۇ چاغدا جىن شۇرېننىڭ ھىندىستاندىن ئالغان قوراللىرىنىڭ كۆپ قىسمى كاشغەردە ئىدى. بۇ قوراللاردىن پايدىلىنىش ختايلار ئۈچۈن ئاسان ئەمەس ئىدى. دېمەك، ئۆلكە خەلقىگە ئىشەنچ قىلالمىغان ما شاۋۋۇ قىرغىزلاردىن بىرەر مىڭ ئەسكەر ئېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمىدىن بىر تۇڭگاننى باش قىلىپ تەيىنلەپ بېرىپ، قىرغىز بۆيۈكلىرىدىن ئوسمان ئەلى بەگنى مۇئاۋىن قىلىپ، سوغۇن قارا يولى بىلەن ئاقسۇ تەرەپكە مۇجاھىدلارغا قارشى سوقۇشقا ئەۋەتىدۇ. ئوسمان ئەلى بەگ نېملا بولمىسۇن تۈرك بالىسى ئىدى. ما شاۋۋۇ تەيىنلەپ باش قىلىپ بەرگەن ختاينى ئۆلتۈرۈپ تۆمۈر سىجاڭغا ئىتائەت قىلىدىغانلىقى ھەققىدە خەت ئەۋەتىدۇ.

بۇكۈنلەردە تۆمۈر سىجاڭ تۇمشۇقتا قىرىق كۈن جەڭ قىلغاندىن كىيىن ختاي چېرىكلىرىگە زەربە بېرىپ مارالبېشىنى ئالغان ئىدى.

تۆمۈر سىجاڭ، ئوسمان ئەلى بەگلەر بىرلىشىپ كاشغەرگە ھۇجۇم قىلىشقا پۈتۈشۈپ، ئوسمان ئەلى بەگ كەلگەن يولى بىلەن، تۆمۈر سىجاڭ چوڭ يول بىلەن كاشغەرگە يۈرۈش قىلىدۇ. خىتايلار تۇمشۇقتىن ياركەند، كاشغەرگە قاچقان ئىدى. ئارقىدىن قوغلاپ خىتاي گېنېرالى ياڭ چىمىننى ياردار قىلىپ تۇتۇۋالىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ پەيزىئابادقا چۈشكەن كۈنى ئوسمان ئەلى بگە ئارتۇشقا كېلىپ ئارتۇش خەلقى بىلەن بىرلىشىپ، كاشغەرگە ھۇجۇم قىلىپ كاشغەرنى پەتھى قىلىدۇ. ما شاۋۋۇ تەسلىم بولىدۇ. ئەتىسى ئوسمان ئەلى بەگ ما شاۋۋۇنى ئېلىپ كاشغەر بۈيۈكلىرى بىلەن تۆمۈر سىجاڭنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن كاشغەرگە ئېلىپ كىرىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ ئەمىر تېمۈر بولۇپ قالدى. ما زىخۇي ئۆز تۇڭگانلىرىدىن 5، 6 يۈز ئەسكەر تەييارلاپ، ئۆز تۇڭگانلىرى بىلەن بىرلىشىپ، يەرلىكلەر ئارىسىدا قانچە قېتىم ئىسيان قىلدى. تۇڭگانلارنى قورالسىزلاندۇرۇشقا تەييارلانغانلارنى تۆمۈر سىجاڭ توسۇپ يول قويمىغاندىن كېيىن، مۇكاپاتىنى ئالىدۇ يەنى ماجىنسا تەرىپىدىن شەھىد قىلىنىدۇ.

خوتەن ئىنقىلابى

تۆمۈر سىجاڭ ئاقسۇنى پەتھى قىلغان كۈنلەردە خوتەندە ئىنقىلاب باشلانغان ئىدى. بۇ ئىنقىلاب بېشىدا سابىت داموللا، مۇھەممەد نىياز ئەلەم، مۇھەممەد ئەمىن داموللا، ئابدۇللاھ ئاخۇن، نۇر ئەھمەد ئاخۇن، مەۋلىۋى سابىت (سىبغەتۇللاھ مەۋلىۋى بولسا كېرەك — نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن)، كامال داموللىلار بولۇپ، بىر نەچچە كۈن ئىچىدە خوتەن پەتھى بولىدۇ. كېرىيەدىمۇ ئىنقىلاب بولۇپ، بېشىدا ئالىملاردىن ئابدۇلخەبىر ھاجى بولۇپ، خوتەن ھۆكۈمىتىگە ئىتائەت قىلىدۇ. دېمەك، بۇكۈنلەردە خوتەن ئىنقىلابچىلار قولىدا بولۇپ، كاشغەردە ۋالى تۆمۈر

سجاڭ، ياركەندده ئازراق خىتاي چېرىكى قالىدۇ. ياركەندگە خوتەن ئىنقىلابچىلىرىدىن ئابدۇللاھ بەگ (شاھ مەنسۇر دەپ مەشھۇر بولغان) دېگەن كىشى بىر نەچچە مىڭ ئەسكەر بىلەن كېلىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ تەرىپىدىن ھاپىز لوجاڭ ئەسكەر بىلەن بارىدۇ. بىرەر ئاي مۇھاسىرە قىلغاندىن كېيىن ياركەندنى پەتھى قىلىدۇ. ياركەندنىڭ بىر شەھرىدە ھاپىز لوجاڭ يەنە بىر شەھرىدە شاھ مەنسۇر ۋالى بولۇپ تۇرىدۇ. شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش لازىمكى، خوتەن ئىنقىلابچىلىرىدىن مەۋلىۋى سابىت (سىبغەتۇللاھ مەۋلىۋى) ياركەندنى پەتھى قىلىش جەريانىدا شەھىد بولغان ئىدى.

قارا شەھەردە ما شىمىن، كاشغەردە ما جىنسانىڭ ئازراق ئەسكىرى بولۇپ، قالغان يەرلەردە يەنى تۈركىستاننىڭ ئالتە شەھەر دەپ ئاتالغان يېرىمىدە دۈشمەن كۈچى قالمىغان ئىدى.

ئاقسۇدىكى ئىسمائىل بەگ (باي سىجاڭ) مالوجاڭنى قورالسىزلاندۇرۇپ قويغان ئىدى.

ئالتە شەھەر مۇشۇ ھالەتتە ئىكەن، بىز تۇرپانغا قايتىمىز. تۇرپان دۈشمەن كۈچى بىلەن ئىشغال قىلىنغاندا، يوقىرىدا قۇربان بولغانلار قاتارىدا زىكىر قىلىنغان ھەمدۇللاھ ئەلەم ئاخۇنۇم، مەقسۇت مۇھتى، ئۇبەيدۇللاھ داموللام قۇمۇل تېغىغا بېرىپ، خوجا نىياز ھاجىنى تۇرپانغا تەكلىپ قىلغانىدى. خوجا نىياز ھاجى قوبۇل قىلىپ تۇرپانغا بىر نەچچە يۈز ھەمراسى بىلەن چىقىپ، لۈكچۈن شەھرىگە كىرىپ لۈكچۈن ۋاڭىنىڭ ئوردىسىغا چۈشتى. لۈكچۈن خەلقى خوجا نىياز ھاجىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئون مىڭغا يېقىن كىشى شەھەرگە توپلاندى. بۇنى خىتاي چېرىكلىرى ئاڭلاپ شوقۇشماق ئۈچۈن لۈكچۈنغا كەلدى. بىرەر كۈن سوقۇشقاندىن كېيىن خوجا نىياز ھاجى شەھەرنى تاشلاپ قېچىپ چىقىپ كەتتى. خوجا نىياز ھاجىنى باشلاپ

چىققان ھەمدۇللاھ ئەلەم ئاخۇنۇم، مەقسۇت مۇھىتى، رەقىب قازى ئاخۇنۇملارغا ئوخشاش بويۇك كىشىلەردىن باشلاپ مىڭدىن ئارتۇق يۇقرا، كىچىك بالا، خوتۇن كىشىلەرنى خىتاي ۋە رۇسلار قىرىپ تاشلىدى. ئۆيلەرگە ئوت قويدى. خوجا نىياز ھاجى چۆلقان تېغىغا چىقىۋالدى ۋە ئۆزىنىڭ تۇرپانغا چىققانلىقىنى ئېلان قىلدى. خىتايلارغا قورقۇنچ چوشتىمۇ ياكى جىن شۇرىن بىلەن شىڭشىسەينىڭ ماجىراسىدىنمۇ تۇرپاننى بوشىتىپ پوتون خىتاي قوۋۋىتى ئورۇمچىگە چىقىپ كەتتى. خوجا نىياز ھاجى تۇرپان شەھىرىگە چوشتى، مەھمۇد مۇھىتى قارا شەھەردىن تۇرپانغا كەلدى. خوجا نىياز ھاجى بىلەن بىرلەشتى. ئالتە شەھەردىن ھاجى ئەلەم ئاخۇنۇم شەھيارى، ھاپىز بگەلەرمۇ ئەسكەرلىرى بىلەن تۇرپانغا كەلدى. بۇلار ما جۇڭيىڭنىڭ تۈركىستانغا تەكلىپ قىلىنغانلىقىغا رازى بولماي، خوجا نىياز ھاجى باش بولۇپ، ما جۇڭيىڭغا تۈركىستانغا چىقىشىنىڭ كېرەك ئەمەسلىكىنى ئىزھار قىلىپ، يولغا چىقماسلىقىنى، يولغا چىقىپ قالغان بولسا قايتىپ كېتىشىنى ئۆتۈنۈپ خەت يازىدۇ. تۈركىستانغا چىقىشقا مۇشتاق بولۇپ، باھانە تاپالماي تۇرغان ما جۇڭيىڭ مۇسۇل باينىڭ تەكلىپىنى رەت قىلالامدۇ؟ چىقما دېگەنگە ماقۇل دەمدۇ؟ ما جۇڭيىڭ ئۇنىماي قۇمۇلغا چىقىدۇ. ئۇ كونلەردە قۇمۇلدا خىتاي ئەسكىرى يوق ئىدى. قۇمۇلغا كېلىپ ئورۇشسىز قۇمۇلنى ئالىدۇ. ئۇ يەردىن گۇچۇڭ تەرەپكە يورۇش قىلىدۇ. خوجا نىيازلارمۇ تۇرپاندىن گۇچىڭغا چىقىپ، خىتايلار بىلەن سوقۇشۇۋاتقاندا، ما جۇڭيىڭنىڭ مورىغا كېلىپ مورى شەھىرىنى ئالغانلىق خەۋىرى يېتىپ كېلىدۇ. خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد مۇھىتلار مورىغا بېرىپ كۆرۈشۈپ، خوجا نىياز ھاجىلار گۇچىڭنى تاشلاپ جىمسارغا ھۇجۇم قىلىشقا، ما جۇڭيىڭ گۇچىڭغا ھۇجۇم قىلىشقا كېلىشىدۇ.

كېلىشىم بويىچە ما جۇڭيىڭ گۇچېڭغا ھۇجۇم قىلىپ ئىنىسى بىلەن نۇرغۇن قۇربان بېرىپ گۇچېڭنى ئالىدۇ. خوجا نىياز ھاجىلار جىمسارغا ھۇجۇم قىلىدۇ، خىتايلار بۆگۈن قوراللىرىمىزنى بېرىدىگەن بىرىيەرگە تۇپلاپ ئەتە تاپشۇرايلى، دېسە خوجا نىياز ھاجى ماقۇل كۆرۈپ، تاغقا چىقىپ ئارام ئالىدۇ. گۇچېڭدىن ما جۇڭيىڭ تېلېفۇن بىلەن سۆزلىشىپ كېچىدە ماشىنا بىلەن ئادەم چىقارتىپ جىمساردىكى قوراللارنى گۇچېڭغا ئېلىپ كېتىدۇ. تاڭ ئاتقاندا خوجا نىياز ھاجىلار تاغدىن چۈشسە قورال يوق. ما جۇڭيىڭنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغان خوجا نىياز ھاجى، ما شىمىننىڭ قىلغان ئىشلىرىدىن دەرتمەن بولغان مەھمۇد مۇھىتى ماجۇڭيىڭدىن ئايرىلىش پىكرىگە كېلىپ، جىمسار قورالىنى باھانە قىلىپ ئايرىلىش يولىغا ماڭغاندا، ئۈرۈمچىدىن ۋەكىل چىقىپ خوجا نىياز ھاجىنى ماجۇڭيىڭدىن ئايرىلىپ ئۈرۈمچى بىلەن بىرلىشىشكە تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ 1932 ـ يىلى 4 ـ ئاي بولۇپ، ئۈرۈمچىدە شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان چاغ ئىدى. دېمەك، ئۇ چاغدا جىن شۇرېن ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىي تىزگىنىنى بولشېۋىكلەرگە تاپشۇرۇپ قويغان ئىدى. ھەتتاكى مەنسەپتىن ئېلىۋېتىشمۇ رۇسلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ قالغان ئىدى. بولشېۋىكلەر ئارزۇلىرىغا جىن شۇرېن ۋاستىسى بىلەن يېتىپ كەلگەن بولسىمۇ، مەقسىتىنى تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا رۇس بولشېۋىكلىرى نەنجىڭ ھۆكۈمىتى جىن شۇرېنغا مۇشاۋىر قىلىپ ئەۋەتكەن شېڭ شىسەينى ئارتۇق كۆرەتتى. شۇنىڭ بىلەن جىن شۇرېننى قورقۇتۇپ، چۆچەك بىلەن قاچۇرۇپ تەنجىڭغا يولغا سېلىپ، شېڭشىسەينى دوبەن (نازارەت قىلىپ باشقۇرغۇچى) ئۇنۋانى بىلەن ئۈرۈمچىگە ھاكىم قىلىپ ئولتۇرغۇزدى. دېمەك، شۇ كۈندىن باشلاپ ئۈرۈمچىدە خىتاي كوممۇنىست ھۆكۈمىتى رۇسلار ھىمايىسىدە قۇرۇلدى. شۇ كۈننى بۆگۈنگە قەدەر تۈركىستاندا مەجبۇرى بايرام كۈنى قىلىدۇ.

خىتايچە «سى يۆ شى ئېر»، ئۇيغۇرچە «12 ـ ئاپرېل» دېمەكتۇر. مەلۇمكى، ئۇ كۈن بىز تۈركىستانلىق ئۈچۈن شۇملۇق، ماتەم كۈندۇر. مۇھاجىرلار ۋەتىنىمىزگە قايتىپ، دۈشمەنلىرىمىزدىن ئىنتىقامىمىزنى ئېلىپ ئەركىن تۈركىستان، ئازات تۈركىستان يەنى تۈركىستاننى مۇستەقىل قىلغۇچە شۇ كۈننى ماتەم كۈنى قىلىشىمىز لازىم.

ئىنقىلابىمىزنىڭ بۇنداق پاجىئەلىك ۋە ئەلەملىك نەتىجىلىنىشى شۇ كۈننىڭ شۇملۇق تەسىرىدىندۇر. ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتى ئۆز مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن تۇڭگان ۋە يەرلىكلەر بىلەن بىر ۋە ئىتتىپاق بولالماسلىقى لازىم ئىدى. جىمساردا خاپا بولۇپ تۇرغان خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد مۇھىتىلارغا ئۈرۈمچىدىن ۋەكىل كەلدى. خوجا نىياز ھاجىغا ‹باۋۋېي سىلىڭ›، مەھمۇد مۇھىتىغا ‹سىجاڭ›لىق مەنسەپ تەيىن قىلىپ، ئۇندىن باشقا نەچچە ماددىلىق كېلىشىم ئىمزالاندى. شۇ كۈندىن باشلاپ بىر بۆلۈك ئىنقىلابچىلار ئۈرۈمچىنىڭ بىر جۈزئى بولۇپ قالدى. شۇ كۈنگىچە خەلقىمىزنىڭ ئاڭ پىكرىدە تۈركىستاندا ئىسلامنى گۈللەندۈرۈپ، خىتايلارنى يوق قىلىش ئىدى. ئۇلار بۇنىڭدىن قورققانلىقتىن بىرەر باھانە تېپىپ يۇرتىمىزغا بولشېۋىك رۇسلارنىڭ باسقۇنچىلىق قىلىش نىيىتى بار ئىدى. «قورققان يەردە جىن بار» دەپ بولشېۋىكلەرنىڭ تۇزىقىغا ئۆز ئايىغىمىز بىلەن چۈشتۇق. ئۇ چاغدا تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇش مەقسىتىگە يېتىشى، تۈركىستاندىن يات ئۇنسۇرلارنى قوغلاپ چىقىرىش بىلەنلا مۇمكىن بولاتتى. دېمەك، چىنلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى مەقسىتىمىزگە يېتىشكە خىلاپ بولغىنىدەك، تۇڭگانلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشمۇ ئوخشاشلا بۇنىڭغا خىلاپ ئىدى. تۇڭگانلارنىڭ، «بىز مۇسۇلمانمىز» دېگىنىدىن باشقا ھەر بىر ئىشى خىتايدىن قېلىشمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىككى دۈشمەننىڭ بېرى بىلەن ۋاقىتلىق مادارا قىلىش لازىم ئىدى. ئىككى دۈشمەندىن

قايىسسى بىلەن ئاۋۋال كېلىشىپ تۇرۇۋشىنىڭ تۈركىستانلىقلار ئۈچۈن بەكرەك پايدىلىق بولۇشىنى بىلەرمەنلەر، سىياسەتچىلەر ئايرىسۇن، دەپ بىز شۇ چاغدىكى تۈركىستانىنىڭ ئەپكار ئومۇمىيىسىنى، ئىنقىلابچىلارنىڭ روھى دۇنياسىنى قىسقىچە بايان قىلماقچىمىز. ئۇ چاغدىكى ئومۇم خەلقنىڭ بىردەك پىكرى ئىسلامنى گۇللەندۈرۈش بولۇپ، قورقۇنچىسى خىتايلارنىڭ ھىلىسى ئىدى. تۈركىستاندا قاچانلا ئىنقىلاب بولسا، خىتايلار ئالدامچىلىق بىلەن كېلىشكەن بولۇپ تۇرۇپ زىيان يەتكۈزەتتى ھەم ئىنقىلاب ۋاقتىدىكى خىتايلاردا ماددىي كۈچ بولمىغانلىقتىن، بولشېۋىكلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى بىلەتتى. نەتىجىدە ۋاقىتلىق كېلىشىمنى تۈڭگان بىلەن بولسا ئىكەن دەيتتى. دېمەك، تۈڭگانلار ۋەھشى، قانخور دۇر، لېكىن جاھىل، نوپۇسى ئاز بولغانلىقتىن، خىتايلارنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن تۈڭگانلارنى تۈگىتىش ئاسان دەپ قارايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن جىمسار كېلىشىمدىن ھەيران بولۇشتى. شۇنىڭ بىلەن ئىنقىلابچى ئەرباپلاردىن نىياز دېھقان ھەمرالىرى بىلەن قايتىپ كەتتى. تۇرپانلىق ئابدۇسەمى بەگمۇ قارشى چىقتى. ھەقىقەتەن خوجا نىياز ھاجىلار ئۆزلىرى ئاددى بىر خىتاي مەمۇرىلىق نامىنى تاقىۋېلىپ خاتا ئىش قىلغان ئىدى. دېمەك، ئىنقىلاب ئالدى بىلەن قۇمۇلدىن باشلىنىپ، تۇرپان ئاندىن كېيىن باشقا يەرلەردە بولغىنى ئۈچۈن پۈتۈن تۈركىستان خەلقى قۇمۇل، تۇرپان ئىنقىلاب باشلىقلىرىدىن خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد مۇھىتىلارغا چىن قەلبىدىن ھۆرمەت قىلاتتى. بولۇپمۇ خوجا نىياز ھاجىنى كۆرۈشكە مۇشتاق ئىدى. خەلق تۈركىستانىنىڭ بۈيۈك بىر داھىسى دەپ ئىشەنگەن كىشى پۈتۈن تۈركىستانىنىڭ، ئومۇمىي تۈركىستان خەلقىنىڭ پىكرىنى، مۇجاھىدلارنىڭ مەسلىھەتىنى ئالماي، بىر خىتاي مەمۇرلۇقىنى ئۆزىگە تاقىۋالغانلىقى خەلقنى تەشۋىشكە سېلىپ قويىدى. قىيىن يولغا كىرىپ

كەتتى. نەتىجىدە خوتەن ئالاھىدە بىر خانلىقنى دەۋا قىلدى، كاشغەردە باشباشتاقلىق دەۋر سۈرۈپ ئىستىقلال تەشكىلى بىلەن ئاياغلاشتى. خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد مۇھىتىلار جىمساردىن توقسۇنغا چېكىنىپ ئۇ يەردىن قارا شەھەرگە ئۆتۈپ كەتتى. قارا شەھەردە ما شىمىن تەييارلىغان بىرەر مىڭ تۇڭگان ئەسكىرى بار ئىدى. خوجا نىياز ھاجى قارا شەھەرگە كەلگەندە تۇڭگانلار بىلەن سوقۇشۇپ قارا شەھەرنى پەتھى قىلدى.

خوجا نىياز ھاجى جىمساردىن قارا شەھەرگە يۈرۈش قىلغاندا، ما جۇڭيىڭ گۇچىڭدىن ئۈرۈمچى تەرەپكە ھەرىكەت قىلىپ پوكاڭغا بارغاندا، ئۈرۈمچىدىن شىڭ شىسەي چىقىپ سوقۇشىدۇ. نەتىجىدە ما جۇڭيىڭ مەغلۇپ بولۇپ، قېچىپ گۇچىڭدىمۇ تۇرالماي پىچانغا چېكىنىدۇ. ما جۇڭيىڭ گەنسۇغا قايتىپ كېتىش ياكى تۈركىستاندا قېلىش ھەققىدە تەشۋىش قىلىپ تۇرغاندا، تۇرپاندىن ئابدۇللېتىپ قازى ئاخۇنۇم بېرىپ تۇرپانغا تەكلىپ قىلىپ، ياردەم قىلىدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدە بېرىدۇ. ما جۇڭيىڭ بۇنى قوبۇل قىلىپ تۇرپانغا كېلىدۇ.

خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد مۇھىتىلار قارا شەھەردىكى ۋاقتىدا، كۇچاردىن مەھپۇز بەگ بىر بۆلۈك ئەسكەر بىلەن قاراشەھەر لارمالغا بېرىپ خىتايلار بىلەن سوقۇشۇش ئۈچۈن قارا شەھەرگە كېلىدۇ. ئىنقىلاب داھىسى خوجا نىياز ھاجىنىڭ باۋۇبىي سېلىنىك بولۇپ قالغانلىقنى بىلىپ، خوجا نىياز ھاجى تەرىپىدىن بىر سىجاڭلىق مەنسۇى ئالىدۇ. بۇ ئارىدا ما جۇڭيىڭنىڭ تۇرپانغا كېلىپ قالغانلىق خەۋىرىمۇ يېتىپ كېلىدۇ. خوجا نىياز ھاجىنىڭ ئەمر بىلەن مەھمۇد سىجاڭ، مەھپۇز سىجاڭ ما جۇڭيىڭ بىلەن سوقۇش قىلىش ئۈچۈن توقسۇنغا بېرىپ ما جۇڭيىڭ بىلەن سوقۇشۇپ مەغلۇپ بولۇپ، يەر ۋە ھاۋانىڭ ناچار بولۇشى بىلەن كۆپ چىقىمغا ئۇچرايدۇ. بۇ

مەغلۇبىيەتنىڭ سەۋەبى بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىزنىڭ ئەسكىرى تەلىم كۆرمىگەنلىكىدىن ۋە تۇڭگانلارنى مۇسۇلمان دەپ ئۆلتۈرۈشكە قولى بارمىغانلىقىدىن بولغان. تۇڭگانلار ئۇنىڭ ئەكسىچە ئىدى. بۇ مەغلۇبىيەت خوجا نىياز ھاجىلارنى قارا شەھەرنى بوشىتىپ كۇچارغا چېكىنىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. قارا شەھەر ما جۇڭيىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى.

ما جۇڭيىڭ قارا شەھەرنى قولغا كەلتۈرۈپ بولۇپ، ئۈرۈمچى بىلەن ھېسابلىشىشقا ئۆتتى. ئۈرۈمچى كۈچلىرى بىلەن خېلى ئۇزۇن تىركىشتى. خوجا نىياز ھاجى ئاقسۇغا كېلىپ چەت ئەلدىن قورال ئېلىپ كېلىش پىكرىگە كېلىپ، رۇسىيە بىلەن سىياسىي مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، ئۇچتۇرپان يولى بىلەن ئازراق قورال ئەكەلدۈردى. مۇسۇلباي، ھەمدۇللاھ ئاخۇن ۋاجىدى ۋە باشقا كىشىلەر بىر ھەيئەت بولۇپ، تاشكەندگە بېرىپ بەزى تەشەببۇسلاردا بولغان ئىدى.

بۇلارنى بىز مۇشۇ يەردە توختىتىپ، كاشغەر، خوتەن ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى تەكشۈرەيلى:

كاشغەردە تۆمۈر سىجاڭ ھاكىم بولۇپ، خوتەندە ئۆلىمالار ھەيئىتى يەنى مۇھەممەد نىياز ئەلەم، سابىت داموللام، مۇھەممەد ئەمىن داموللام، ئابدۇللاھ ئاخۇن، نۇر ئەھمەد ئاخۇن، كامال داموللام قاتارلىق ھۆكۈمەت ئەربابلىرىنىڭ ھەممىسى ئەھلى ئىلىم كىشىلەر ئىدى. ھەممە ئىنقىلابچىلار خوجا نىياز ھاجىنى ئىنقىلاب داھىسى دەپ ئېتىقاد قىلىشاتتى. خوجا نىياز ھاجىنىڭ نەنجاڭ باۋۋىي سىلىڭ بولۇپ، ئالتە شەھەرگە كېلىپ قالغانلىقىدىن ھەيران بولۇپ، كاشغەردە يىغىلىپ بىر مەسلىھەت قىلىش نىيىتى بىلەن، خوتەندىن سابىت داموللام، شاھ مەنسۇر (ئابدۇللاھ ئاخۇن) لار بىر مۇنچە ئەسكەر بىلەن كاشغەرگە كەلدى.

تۆمۇر سىجاڭ، شاھ مەنسۇر، ئوسمان ئەلى بەگلەر ئوتتۇرىسىدا مۇزاكىرە بولۇپ، نەتىجىدە خوجا نىياز ھاجىنىڭ ئۇرۇمچى بىلەن تۈزگەن كېلىشىمنى بۇزۇشقا، تۈركىستاننىڭ ھېچقانداق بىر يېرىدە خىتاي قوۋۋىتى قويماي يوقىتىشقا توختام قىلىشتى. ۋاقىتلىق باش قوماندانلىققا تۆمۈر سىجاڭ سايلىنىپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۈرۈمچى تەرەپكە يۈرۈشكە باشلىدى. ئەپسۇسكى، يېزىشقان قارار نامىغا شاھ مەنسۇر موھۇرىنى باسقان ئىكەن. تۆمۈر سىجاڭ بىلەن زىددىيەتلىشىپ، تۆمۈر سىجاڭ شاھ مەنسۇرنى قورالسىزلاندۇرۇپ، سابىت داموللام بىلەن ئىككىسىنى كاشغەردە قامايدۇ. ياركەندە تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئەمر بىلەن ھاپىز لوجاڭ شاھ مەنسۇرنىڭ ئىنىسى ئەمر نۇر ئەھمەدنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋالىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ خوتەننى ئۆزىگە قارىتىشقا قول ئاستىدىكى قوماندانلاردىن ھاپىز لوجاڭ، كىچىك ئاخۇن، سىيىتۋالدىجانلارنى بۇيرۇيدۇ. شۇ چاغدىكى كاشغەر قازىسى ئابدۇغۇپۇر شاپتۇل: «**خوتەنلىك بىلەن جىھاد قىلىش پەرز**» دەپ پەتىۋا بېرىدۇ.

بىر ھەپتە بۇرۇن ئۈرۈمچىدىكى خىتاي بىلەن سوقۇشۇپ، پۈتۈن تۈركىستاننى پەتھى قىلماستىن ئارام ئالماسلىققا ۋەدە قىلىشقان، بەلكى قەسەم قىلىشقان مۇجاھىدلار ئۆز ئارا قىرىشىپ ئۇرۇشۇپ كېتىدۇ.

باشتا زىخۇي بولۇپ، كېيىن يەرلىكلەرنىڭ ھەيۋىتىدىن قورقۇپ تۆمۈر سىجاڭغا ئوغۇل بولىۋالغان ما جىنسا بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، تۆمۈر سىجاڭ بىلەن ئوسمان ئەلى بەگنى زىددىيەتكە سېلىپ قويىدۇ.

ئوسمان ئەلى بەگ ماجىنسادىن قورالنى تارتىۋالىمەن دەيدۇ، تۆمۈر سىجاڭ ما جىنسانى ھىمايە قىلىدۇ. بۇ زىددىيەت ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاشكارا يۈز بېرىدۇ. ئوسمان ئەلى بەگ خاپا بولۇپ، پۈتۈن ئەسكەرلىرى بىلەن بىر كېچىدە تاغقا چىقىپ كېتىدۇ. تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بىرقىسمى خوتەن تەرەپكە، يەنە بىر قىسمى كۇچاردىن

كەلمەكچى بولغان ئايالنى كۈتىۋېلىش ئۈچۈن پەيزىئاباتقا كېتىدۇ. يېنىدا پەقەتلا بىرنەچچە يۈز ئەسكەر بىلەن تۇختى لوجاڭ ۋە ھامىد خان قالغان ئىدى. ئوسمان ئەلى بەگنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ تاغقا چىقماقچى بولغاندا، بۇنى كۈتۈپ تۇرغان تۇڭگانلار تۆمۈر سىجاڭ بىلەن تاغقا چىقماقچى بولىدۇ.

ئەتىسى قىرغىزلارنى قوغلاپ تاغقا چىقىدۇ. ئۇ كۈنى يېتىشەلمەي تۇختى لوجاڭ قەستەن ھامىد خاننى ئوسمان ئەلىنىڭ ئارقىسىدىن ئەۋەتىۋېتىپ، ئۆزى ماشىنا بىلەن شەھەرگە قايتىدۇ. يولدا كېلىۋاتقاندا ياردەم ئۈچۈن چىققان تۇڭگانلار تۆمۈر سىجاڭنى شەھىد قىلىپ، بېشىنى كېسىپ كاشغەردە سازايى قىلىدۇ. ئارتۇش كىچىك ئاخۇن ئوسمان ئەلى بەگنى نەچچە قېتىم قورالسىزلاندۇرۇشقا ئورۇنغاندا تۆمۈر سىجاڭ بالام دەپ ھىمايە قىلىۋالغان ئىدى. ۋاقتى كەلگەندە تۇڭگان ما جىنسا ئۇنىڭ بەدىلىگە ئوق بەردى، ئۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالماي بېشىنى مىليونلارچە تۈرك ئالدىدا نەيزىگە سانچىپ سازايى قىلدى.

تۇڭگانلار بىر ھەپتىدەك كاشغەرگە ھاكىم بولدى. كېيىن ئوسمان ئەلى بەگ تاغدىن چۈشۈپ ئارتۇش ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ تۇڭگانلارغا ھۇجۇم قىلىپ، ئىنىسىنى قۇربان بېرىپ كاشغەر كونا شەھەرنى قايتۇرۇۋالدى. تۇڭگانلار يېڭى شەھەردە مۇھاسىرىدە قالدى. تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئەتراپتىن كېلىپ تۇڭگانلار بىلەن بىرەر ئاي ئۇرۇشۇپ، يېڭى شەھەرنى پەتھى قىلالماي، ئوسمان ئەلى بەگ بىلەنمۇ كېلىشەلمەي قايتىپ ئاقسۇغا بېرىپ خوجا نىياز ھاجىغا قوشۇلۇپ كەتتى.

تۆمۈر سىجاڭ قاماپ قويغان سابىت داموللام، شاھ مەنسۇرلار بۇ ۋەقەدىن كېيىن قويۇپ بېرىلدى. سابىت داموللام ئۆز يۇرتى ئارتۇشقا كەتتى. شاھ مەنسۇر ياركەندگە قايتىپ بېرىپ، ئۇ يەردە قالغان ھاپىز

لوجاڭنىڭ ئەسكەرلىرىدىن قورال ئېلىپ، ياركەندنى خوتەنگە قوشۇپ ئۆزى ياركەندە تۇردى. ياركەنددىن چەرچەننىڭ شەرقىغىچە «خوتەن ھۆكۈمەتى ئىسلامىيە»نىڭ زېمىنى بولۇپ قالدى. كاشغەر يېڭى شەھەردە تۇڭگان، كونا شەھەردە كاشغەر فاتىھى ئوسمان ئەلى سىجاڭ بولۇپ، ئاقسۇدا نەنجاڭ باۋۋېي سىلىڭ، ئىنقىلاب باشچىمىز خوجا نىياز ھاجىم تۇرۇپ، مەھمۇد سىجاڭ قارا شەھەر ئەتراپىدا تۇڭگانلار بىلەن تىركىشىپ تۇراتتى. ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچى بىلەن ئوينىشىپ تۇراتتى، ئۈرۈمچىدە ھەيۋەتلىك موسكۋا ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ بولغان ئىدى.

ئالتايدا قازاق تۈركلىرى خىتايچە ئوقۇغان شېرىپخان تۆرە باشچىلىقىدا ئىنقىلاب قىلىپ، ئالتاي ئەتراپلىرىنى تامامەن پەتھى قىلىپ بولغان ئىدى. ئىنقىلاب باشلىقى خوجا نىياز ھاجى ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتى بىلەن بىرلەشكەندىن كېيىن، شېرىپخانمۇ شېڭ شىسەي بىلەن بىرلەشتى. ئالتاينى ئىختىيارى ئىدارە قىلىشقا شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئالتاي جىگۈي سىلىڭ شىن جىنجاڭلىقىغا تەيىنلەندى. شۇنىڭ بىلەن ئالتايدا ئىنقىلاب بېسىقتى.

بۇ چاغدا چۆچەكتىمۇ ئىنقىلاب بولغان ئىدى. ئەمما چۆچەك پۈتۈنلەي پەتھى بولۇشتىن بۇرۇن شېڭ شىسەي رۇس بىلەن بىرلىشىپ، چېگرىدىن قىزىل رۇس ئارمىيىسى كىرىپ، چۆچەك ئىنقىلابىنى باستۇردى. چۆچەك بۈيۈكلىرىدىن روزۇم باي، ئەنسار باي ۋە ھەسەنبايلار كەبى مىليونىرلاردىن خېلى كۆپ تۈركلەرنىڭ بېشى كېسىلىپ، پۇل - ماللىرى مۇسادىرە قىلىندى. چۆچەك ئىنقىلابى پاجىئەلىك ئاياغلاشتى، دېمەك، چۆچەك شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئىستىلا قىلىنغان ئىدى.

مىلادى 1932 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى خوتەن، كاشغەر، ئاقسۇ ھەر بىرى ئۆزئالدىغا ئىش كۆرۈپ، ھەممىسى بىر غايىگە كېلەلمىگەن ئىدى.

ماجوڭيىلڭ يەرلىكلەردىن يولۋاس بەگ، لوكچون ۋاڭى، سەبور دورغىلارنى ئۆزىگە سادىق قىلىپ، قومۇل، تۇرپاندىن ئون مىڭلىغان يىگىتلەرنى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ، ئۇرۇمچىنى ئوق چاچار بومبىغا تۇتۇپ، بىسىۋېلىش ھەيۋىسى بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتاتتى. شىڭشىسەي رۇسلار بىلەن پۇختا سۆزلىشىپ، ماجوڭيىڭ ۋە يەرلىكلەرنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن، تۈركىستاندا رۇس ھىمايىسىدە ‹خۇنخور ھۆكۈمىتى› قۇرۇشنى ئۈمىد قىلاتتى.

بىزنىڭ: «ئېشەك ئېشەكتىن قالسا قۇلىقىنى كەس» دېگەن ماقال ـ تەمسىلىمىزگە مۇۋاپىق، نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭمۇ ئۈمىقسى ئېچىلىپ قالدى. ئالدىغا قېچىپ بارغان جىن شورېننى قامىدى. نەنجىڭدا تۈركىستانلىقلارغا ئازراق خىرىدارلىق قىلدى. يەرلىك تۈركىستان خەلقىنىڭ ئازراق كۆڭلىنى ئېلىشقا باشلىدى. بىر تەرەپتىن تۈركىستانغا ھەيئەت ئەۋەتىپ بەزى تەشەببۇسلاردا بولدى. نەنجىڭدىن چىققان ھەيئەتلەرنىڭ ئاۋۋالقىسى خۇاڭ مۇسۇڭ دېگەن چىن گېنېرالى بولۇپ، ھەمرا بولۇپ چىققان كىشى شەرقىي تۈركىستانلىق ئىيسا بەگ ئىدى. بۇلار ئۇرۇمچىدە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ، شېڭ شىسەينى يوقىتىپ، ئورنىغا خۇاڭ مۇسىڭنى دوبەن قىلىشقا تەشەببۇس قىلىپ باقتى. ئەگەر بۇ ئىشتا مۇۋەپپەق بولسا ئىدى، تۈركىستاندىن رۇسلارنىڭ سىياسىي نوپۇزىنى ئازراق كەسكەن بولاتتى. ئىش ئۇلار ئويلىغاندەك بولمىدى. بەزى تەشەببۇسلىرى سىزىلىپ قېلىپ، شېڭ شىسەي كۆپ خىتايلارنى ئۆلتۈردى، خۇۋاڭ مۇ سىڭ، ئىيسا بەگلەر نەنجىڭنىڭ ئارىلىششى بىلەن قۇتۇلۇپ قېلىپ نەنجىڭغا قايتىپ كەتتى. نەنجىڭنىڭ يەنە بىر ھەرىكىتى مەركەز خارىجىيە ۋەكىلى بولغان لىيۇ بۇجاڭنى تۈركىستانغا چىقاردى (لىيۇ بۇجاڭنىڭ يەرلىكلەر بىلەن چۈشكە رەسمى «تىيانشان مەجمۇئەسى» دە بار). بۇ كىشى تۈركىستانغا كېلىپ، ئىلىدا گېنېرال

بولۇپ تۇرغان جاڭ زىخنىنى (جاڭ پېيىۋەن) تاپتى ۋە ما جۇڭيىڭنى قولغا كەلتۈردى، جاڭ زىخىن، ما جۇڭيىڭنى بىرلەشتۈردى. ما جۇڭيىڭ جەنۇبىي تۈركىستاننى ئىدارە قىلسۇن، جاڭ شىمالىي تۈركىستاننى ئىدارە قىلسۇن، شېڭشىسەي ۋە يەرلىكلەرنى يوقاتسۇن، شۇنىڭ بىلەن تۈركىستان خالىس خىتاي زېمىنى بولسۇن، دېگەن پىلاننى قۇرۇپ، بۇ پىلاننى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقىدىنمۇ ئۆتكۈزدى. جاڭ زىخىن ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىشى، شېڭشىسەينى يوق قىلىشى ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە ئەسكەر يوللىشى ھەققىدە نەنجىڭدىن ئەمر كەلگەنلىكىنى ئىلىدا ئېلان قىلىپ، ئۈرۈمچىگە ئەسكەر ماڭدۇردى. ئەسكەرلەرنىڭ ئارقىسىدىن ئۆزى ماڭماقچى بولۇپ تۇرغاندا، تۇيۇقسىز رۇس چېگرىسىدىن شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەرلىرى، ئايروپىلانلىرى كېلىپ بومباردىمان قىلدى. ئۈرۈمچىگە ماڭغان ئەسكەرلىرى ئۈرۈمچىگە يېقىنلاشماستىن رۇسلار بىلەن سوقۇشۇپ مەغلۇپ بولۇپ، ياڭزىخۇينىڭ قوماندانلىقىدا بولغان ھالدا، تەڭرىتېغىدىن ئۆتۈپ، ما جۇڭيىڭنىڭ قېچىپ كەلگەن يولىدا بىرلىشىپ، كاشغەرگە، كېيىن خوتەنگە كېلىپ توختىدى. ما جۇڭيىڭمۇ ئۇزۇن ئۆتمەستىن مەغلۇپ بولۇپ، ئالتە شەھەرگە قاچتى. بۇ پىلاننى تۈزگەن نەنجىڭ مەركەز خارىجىيە ۋەكىلى نەنجىڭغا قايتۇرۇلۇپ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاندى. ما جۇڭيىڭ بىر تەرەپتىن ئۈرۈمچى بىلەن ئۇرۇش قىلىۋېتىپ، يەنە بىر تەرەپتىن يەرلىكلەر بىلەن ھېسابلىشىشقا مەجبۇر ئىدى. دېمەك، مەھمۇد مۇھىتى كورلىدا تۇرۇپ، داۋاملىق قارا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ تۇراتتى. تۆمۈر سىجاڭنى شەھىد قىلغان ما جىنسا بىرەر مىڭ ئەسكەر، كۆپلىگەن قورال - ياراق، ئالتۇن - كۈمۈشلەر بىلەن كاشغەر يېڭى شەھەردە مۇھاسىرىدە ئىدى. بۇلارغا ما جۇڭيىڭ تەرىپىدىن ياردەم كەلمىسە، يوق بولۇپ كېتىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ما جۇڭيىڭ ئۆزىگە سادىق

ئەسكەرلىرىدىن يەتتە يۈز ئاتلىق ئەسكەرنى ما جىنساغا ياردەم قىلىپ قوّتقۇزۇپ ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. بۇلارنىڭ باشلىقى ما فۇيىن دېگەن بىر تۇڭگان ئىدى. بۇلار كورلا باش ئەگىمدە مەھمۇد مۇھىتى، ھاپىز بەگ لوجاڭلار بىلەن توقۇنۇشۇپ، يەرلىكلەر يېڭىلىپ كوچارغا كەتتى. شۇ مەغلۇپ بولغىنىچە كېيىنكى ئىنقىلابقىچە بىرەر بۆيۈك مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشەلمىدى. بەدبەخت تۇڭگانلارنىڭ ۋەقەسىنى مۇشۇيەردە توختىتىپ، كاشغەردە تىكلەنگەن مۇقەددەس ئاي يۇلتۇزغا قارايلى.

دۈشمەنلەر ئۆز ئىشىنى پۈختىلاپ ئالغان ئىدى.

بىر تەرەپتە شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ پاجىئەلىك ئەھۋالغا ئۇچراپ قېلىش قورقۇنچىسى تۇراتتى. كاشغەردە سابىت داموللا تۈركىستاننىڭ ئالىم ۋە مۇنەۋۋەرلىرىدىن بىرى بولۇپ، تۈركىيە، مىسىرلارنى ساياھەت قىلغان، تۈركچە «شىرىن كالام»[1]، «ئاقائىدى جەۋھەرىيە» قاتارلىق كىتابلارنى يازغان بىر زات بولۇپ، تۈركىيەدىن بارغان مۇستاپا ئەلى بەگلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ‹تۈركىستان مۇستەقىل ھۆكۈمەت جۇمھۇرىيىتى› تەشكىل قىلدى. مىللىي مۇستەقىللىق بايرىقىغا ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراق قوبۇل قىلىندى. مۇستەقىللىق قۇرۇلۇشى مىلادى 1933 ـ يىلىنىڭ (قول يازمىدا 1932 ـ يىلى دېيىلگەن) ئاخىرلىرى ئىدى. ھۆكۈمەت ئەزالىرى: خوجا نىياز ھاجى رەئىس جۇمھۇر، سابىت داموللا باش ۋەكىل، مەھمۇد مۇھىتى ئەركان ھەرب رەئىسلىكىگە تەيىنلەندى، بۇلاردىن ئىككىسى ئاقسۇدا

---

[1] سابىت داموللامنىڭ «شىرىن كالام» ناملىق مەزكۇر كىتابى تۈنجى قېتىم غۇلجىدا، كېيىن كەشمىر، كاراچى ۋە جىددىدە قايتا ـ قايتا نەشر قىلىنغان بولۇپ، تۇرغۇنجان ئالائىددىن ۋە ت . شەھىدىلەر تەرىپىدىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا ئاغدۇرۇلغان نۇسخىسى ئابدۇلجېلىل تۇراننىڭ تەھرىرلىكىدە تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن 2007 ـ يىلى نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغان.

ئىدى. ئۇراز بەگ ھەربىي ئىشلار نازىرى، يۈسۈپ جان مەركەز قوماندانى، زەرىپ قارى ئەدلىيە نازىرى، يۇنۇس بەگ سەئىدى ئىچكى ئىشلار نازىرى، قاسىمجانھاجى تاشقى ئىشلار نازىرى، ئەلى ئاخۇنباي مالىيە نازىرلىقىغا تەيىنلىنىپ، مىللىي ئىستىقلالدىن قەغەز پۇل چىقىرىپ ئىشلىتىلگەن ئىدى. چەت ئەللەر بىلەن ئالاقىلىشىشقا مۇستاپا ئەلى بەگ ئەۋەتىلگەن ئىدى.

ئەمدى بىز ئازراق ئاچچىق ھەقىقەتلەرنى ئېتىراپ قىلىپ ئۆتىمىز:

دېمەك، مىللىي مۇستەقىللىق بىلەن خوجا نىياز ھاجىنىڭ باۋۇپى سىلىڭلىقىنى ئازراق پەرق قىلالىتتۇق. بىر تەرەپتە ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراق كۆتۈرگەن، يەنە بىر تەرەپتە ختاي بايرىقى كۆتۈرۈلگەن، خوتەندە پادىشاھلىق نامى ئەمەلدىن قالمىغان ئىدى، ئەمما ۋاقىت ئۆتكەن ئىدى. رۇسلار خۇنخوزا ھۆكۈمىتى قۇرۇشقا قارار قىلغان ئىدى. ھايات بولغان پۈتۈن تۈركىستانلىقلار بىر تەرەپ، بىر دىل بولۇپ، يەنى مىللىي مۇستەقىللىق بايرىقى ئاستىدا قارار قىلغان بولسا ئىدى، بىرەر پايدا چىقىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئەپسۇسكى، ئۇنداق بولماي ھەر بىر ئەسكەر بېشى بولغان كىشىلەر پادىشاھلىق مۇشۇ، كۈچ ـ قۇۋۋەت مۇشۇ، دەپ ئويلاپ قالدى. مۇستەقىل ھۆكۈمەت ئاقسۇدىكى خوجا نىياز ھاجىنى جۇمھۇر رەئىسى سايلىدى. بىر تەرەپتىن ئەھمەد تەۋپىق، ئابدۇلغەپۇر ھاجىلاردەك زاتلار مىللىي ھەرىكەتلەرگە خېلى تۈيغۇنلۇق بەرگەن ئىدى. خوجا نىياز ھاجى ئاقسۇدىكى چاغدا، باش ۋەكىل ۋە باشقا قالغان ھۆكۈمەت ئەركانلىرى كاشغەردە ئىدى. بۇلار ئۆز مەنپەئىتىگە ئېرىشمەكنى يەرلىك قوماندانلارنىڭ ئارىسىغا مۇناپىقلىق ئۇرۇغىنى چېچىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىپ، كاشغەردىكى تۈرك قوماندانلىرىنىڭ خوجا نىياز ھاجىغا سۈيىقەست قىلماقچى ئىكەنلىكىنى يېزىپ، ساددا دىل خوجا نىياز ھاجىنى

ئىشەندۇرۇپ بولغان ئىدى. ئەھمەد تەۋپىقنىڭ تۈركىستاندىن چىقىرىلىشى بۇ ئەھۋالغا مۇناسىۋەتلىكتۇر. مۇستەقىللىقىمىزنىڭ يىقىلىشىغا سەۋەب بولغان ئىشەنچسىزلىكنىڭ ئۇرۇغى مۇشۇ. رۇسىيەدە تەربىيەلەنگەن ئۇيغۇرلاردىن بىر نەچچىسى قېچىپ ئۆتكەن بولۇپ، ئىنقىلابچىلار قاتارىغا كىرىۋالغان ئىدى. ئەنە شۇلار ئىستىقلال ئەركانلىرى ئارىسىدا ئىغۋا پەيدا قىلىپ، مۇناپىقلىق، ئىشەنچسىزلىك تۇغدۇرۇپ قويغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن رەئىسى جۇمھۇر خوجا نىياز ھاجىنىڭ باش ۋەكىل سابىت دامولليغا ئىشەنچىسى قالمىغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىستىقلال ھۆكۈمىتى ئەھمەد تەۋپىقنى يۇرتتىن قوغلاپ چىقارغان ئىدى. شۇنىڭدەك، ئابدۇلغەپۇرھاجىنىمۇ قاماپ قويغان ئىدى. خوجا نىياز ھاجىنىڭ يېنىغا بەزى كىلىشەلمەسلىكلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن مەھمۇد نەدىم ئەپەندى، زەيدىن ئاخۇنلارنى ئەۋەتكەن ئىدى. مەھمۇد نەدىم ئەپەندى خوجا نىياز ھاجى بىلەن ئۈچتۇرپاندا ئۇچراشتى. دېمەك، كاشغەردە ئىستىقلال ھەركىتى داۋام قىلىۋاتقاندا، ماجۇڭيىڭ تەرىپىدىن كاشغەر يېڭى شەھەردە مۇھاسىرىدە قالغان ما جىنساغا ياردەمگە ئەۋەتكەن ما فۇۋەن قوماندانلىقىدىكى بىرەر مىڭ تۇڭگان ئەسكىرى ئاقسۇغا كېلىپ قارا يولغۇندا سوقۇشتى. يەرلىك خەلق باشلىقلىرىدىن خوجا نىياز ھاجى، باي سىجاڭ، مەھمۇد سىجاڭلار بولۇپ، قارا يۇلغۇندا باي سىجاڭ شەھىد بولدى. يەرلىكلەر مەغلۇپ بولۇپ، ئاقسۇنى تاشلاپ ئۈچتۇرپانغا چىققان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن تۇڭگانلار ئاقسۇنى ئىشغال قىلغان ئىدى.

شۇنى ئەسلەپ ئۆتۈش لازىمكى، شۇ ۋاقىتدا يەرلىكلەرنىڭ سانى تۇڭگانلاردىن كۆپ ئىدى. قورالىرى يېتەرلىك ئىدى. دېمەك، ئۈچتۇرپان ئارقىلىق خوجا نىياز ھاجى خېلى كۆپ ئوق، بىر نەچچە يۈز مىلتىق كەلتۈرگەن ئىدى. بۇ مەغلۇبىيەتنىڭ سەۋەبى نېمە؟ دېسە، بىز

تەجرىبىمىزگە ئاساسەن جاۋاب بېرىمىزكى، ئەسكەرلىرىمىز تەلىمسىز ئىدى. ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىمىزدە تۇڭگانلار مۇسۇلماندۇر، ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇپ ئۆلسە كاپىر ئۆلۈمىدە ئۆلەرمىش، دېگەن يالغان سۆز تارقاتقۇچىلار بولۇپ، ئەسكەرلەرنى ۋەسۋەسىگە سېلىپ قويغان ئىدى. مانا شۇنىڭ بىلەن ئەسكەرلىرىمىز تۇڭگانلار بىلەن قىرغىن جەڭ قىلماي مەغلۇب بولغان ئىدۇق.

مەھمۇد نەدىم ئەپەندىلەر خوجا نىياز ھاجىنى كاشغەرگە تەكلىپ قىلدى. خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد سىجاڭلار ئۈچتۇرپاندىن تاغ يولى بىلەن كاشغەرگە كەلگەندە، قىرغىز قالى بەگ يولدا توسۇپ خوجا نىياز ھاجىنىڭ ئوق، خەزىنە يۈكلەنگەن تۆگىلىرىنى ئولجا ئېلىشقا ئۇرۇندى. لېكىن مۇۋەپپەقىيەتسىزلىككە ئۇچراپ، مەغلۇپ بولدى. خوجا نىياز ھاجى ئارتۇشقا كەلگەندە كاشغەردىن باش ۋەكىل قاتارلىق پۈتۈن دۆلەت ئەركانلىرى قارشى ئېلىپ كاشغەرگە چۈشۈردى. خوجا نىياز ھاجى رەئىسى جۇمھۇرلۇق سۈپىتى بىلەن پۈتۈن قوماندانلارنى يېڭى شەھەرگە ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. مەھمۇد مۇھىتى ئەركان ھەرب نازىرلىقىغا، ئوراز بەگ ھەربىي نازىرلىققا، يۈسۈپجان مەركىزى قوماندانلىققا بەلگىلەندى. كېچىك ئاخۇن ئەسكەرلىرى بىلەن يېڭى شەھەرگە ھۇجۇم باشلىدى. يىگىرمە كۈنلۈك ئۇرۇشتىن كېيىن يېڭى شەھەر پەتھى بولدى. شۇنى ئەسلەپ ئۆتۈش لازىمكى، نېمە ئۈچۈن يېڭى شەھەر مۇھاسىرەسىدە مەھمۇد مۇھىتىدىن كۆرۈلگەن پىداكارلىق، ئوراز بەگ، يۈسۈپجانلاردىن كۆرۈلمىدى؟

ھەربىي نازىر بولغان ئوراز بەگ يۇقىرىدا زىكىر قىلىپ ئۆتكەن ئوسمان ئەلىنىڭ مۇئاۋىنى ئىدى. ئوسمان ئەلى ئىستىقلال تەشكىلىدىن باش تارتقىنى ئۈچۈن، ئوسمان ئوراز بەگ قىرغىز ئەسكەرلىرى ئۈستىدە بولۇپ قالغان كىشىدۇر. ھازىر يوقتۇر. بولشېۋىكلەر تەرىپىدىن يوق قىلىنغان.

يېڭى شەھەر مۇھاسىرىسىدە بۆگۈن ـ ئەتە پەتھى بولىدۇ دەپ تۇرغاندا، ئاقسۇدىن مافۇيۈەننىڭ كەلگەنلىك خەۋىرى يېتىپ كەلدى. شۇ كۈنى يېڭىساردىن ئەمىر نۇر ئەھمەد بەگ بىرەر مىڭ ئەسكەر بىلەن كاشغەرگە كەلگەن ئىدى. مەسلىھەت بىلەن خوجا نىياز ھاجىم نۇر ئەھمەد بەگ قوماندانلىقىدا باشقا بىر نەچچە ئەسكەر بىلەن مافۇيۈەننى توسماق ئۈچۈن پەيزىئاباتقا باردى. لېكىن تۇڭگانلارنى توسالماي خوجا نىياز ھاجىم كاشغەرگە يېنىپ كەلدى. نۇر ئەھمەد بەگ يېڭىسارغا قايتىپ كەتتى. خوجا نىياز ھاجى قايتىپ شەھەرگە كىرىشى بىلەن پۈتۈن قوماندانلار ئارىسىدا تەشۋىش پەيدا بولدى. يېڭى شەھەر مۇھاسىرىسى ئەمەلدىن قالدى. شۇ كېچىسى شەھەرنى تاشلاپ پۈتۈن قوماندانلار تارقاپ كەتتى. خوجا نىياز ھاجى مەھمۇد سىجاڭ بىلەن يېڭىسارغا كەتتى. ئوراز بەگ مىڭ يولىغا چىقىپ كەتتى. يۈسۈپجان تاشقورغان يولىغا، كىچىك ئاخۇن ئارتۇشقا چىقىپ كەتتى. باش ۋەكىل بىچارە ھەممە كۈچىمىزنى توپلاشقا كىرىشىپ، يۈسۈپجان، ئوراز بەگ، زەيدىن ئاخۇنلارنى يىغىپ كاشغەرگە ھۇجۇم قىلدى. لېكىن ياخشى نەتىجە چىقماستىن، ئەكسىچە كاشغەردە قەتلىئام، مۇسادىرە بولۇشقا سەۋەب بولۇپ قالدى. دېمەك، بىر كۈنى تۆرك ئەسكەرلىرى كاشغەر كونا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن ئىدى، خېلى تۇڭگان ئەسكەرلىرىنى ئەسىر قىلىپ، نەتىجىدە پالاكەتكە ئۇچراپ قايتىپ چىقىپ كەتتى. باھانە تايالماي تۇرغان تۇڭگانلار شەھەرنى قەتلىئام ۋە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى. شەھەر خەلقىدىن 10 مىڭ كىشىنىڭ بېشىنى كەستى. نۇرغۇنلىغان پۇل ـ ماللارنى مۇسادىرە قىلدى.

خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد مۇھىتىلار ياركەندگە باردى. شاھ مەنسۇر بىلەن ئۇچرىشىپ، تۇڭگانلار بىلەن ئۇرۇشماقچى بولۇپ، يەنە كاشغەرگە كېلىپ تۇڭگانلار بىلەن سوقۇشۇپ يەنە مەغلۇبىيەتكە

ئۈچراپ، خوجا نىياز ھاجى ئەركەشتامغا چىقىپ كېتىپ، مەھمۇد مۇھىتى مەكىتكە كېلىپ تۇردى. كاشغەرنى تولۇق ئىستىلا قىلغان تۇڭگانلار يېڭىسارغا كېلىپ نۇر ئەھمەد بەگ بىلەن سوقۇش باشلىدى. نۇر ئەھمەد بەگ ساباتلىق بىر يىگىت بولۇپ، يېڭىسارنى بوشاتماي يىگىرمە كۈندەك جەڭ قىلدى. ياخشى قورالللىرىدىن ئايرىلدى. شۇنداقتىمۇ بوشاشماي جەڭ قىلىپ تۇردى. تۇڭگانلار كۆپ چىقىمغا ئۇچرىدى. تۇڭگانلار مەجبۇرى ئەسكەرلىككە تۇتۇۋالغان تۈرك يىگىتلىرى مىلتىقلىرىنى نۇر ئەھمەد بەگ ئەسكەرلىرىگە سىپىلدىن سۇنۇپ بىرىپ ئۆزلىرى تۇڭگانلار قولىدا شەھىد بولدى. كېيىنكى كۈنلەردە ما جۇڭيىڭ ئۇرۇمچىدە مەغلۇپ بولۇپ، قارا شەھەر، كۇچارغا كېلىپ، كۇچاردا ئىلىدىن كەلگەن خىتايلار بىلەن بىرلىشىپ، نۇرغۇن كۈچ توپلاپ كاشغەرگە يېتىپ كېلىشى، يېڭىساردىكى ئۈرۈش كۈنلىرىگە ئۇدۇل كەلگەن ئىدى. دېمەك، ما جۇڭيىڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلدى. بۇ ئارىدا مەھمۇد مۇھىتى، شاھ مەنسۇر، يۈسۈپجان ۋە باش ۋەكىللەر بىرىپ يېڭىساردا نۇر ئەھمەد بەگكە ياردەمدە بولدى. ئەپسۇسكى شاھ مەنسۇر شەھىد بولدى. قالغان ئەسكەرلىرى تارقاپ كەتتى. يېڭىسارنى تۇڭگانلار ئىستىلا قىلدى. نۇرئەھمەد بەگ ئوغۇل بالىدەك شەھىد بولدى.

خوجا نىياز ھاجى ئەركەشتامدىن قايتىپ كەلدى. مۇشۇ كۈنلەردە ئۈرۈمچى قۇۋۋىتى كۇچارغا كېلىپ قالغان ئىدى. ما جۇڭيىڭ كاشغەردە ئىدى. خوجا نىياز ھاجىلار ياركەندگە كەلدى. خوتەن ھۆكۈمىتىنىڭ باش قوماندانى مۇھەممەد ئەمىن داموللامۇ ياركەندگە كەلگەن ئىدى. خوجا نىياز، مەھمۇد مۇھىتلارغا ئىككى يول بار ئىدى. بىرى، ئىستىقلال بايرىقى ئاستىدا تۇرۇپ جان بېرىش، يەنە بىرى، جىمساردا كېلىشىم قىلغان شېڭنىڭ ئالدىغا بېرىش. بۇلار كېيىنكى يولنى

تاللىدى. باش ۋەكىلنى تۇتقۇن قىلدى. ئەمىر مۇھەممەد ئەمىن داموللا خوتەنگە قايتتى. خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد مۇھىتىلار ئاقسۇغا كېلىپ، شىڭ شىسەي قوشۇنلىرىغا قوشۇلدى، باش ۋەكىل سابىت ئابدۇلباقى ئوغلىنى شىڭ شىسەيگە تاپشۇردى. يۇسۇپجانلار تاشقورغان تەرەپتە قالدى. ئوراز بەگ تاغقا چىقىۋالدى.

1934 ـ يىلى (قولىيازمىدا 1933 ـ يىلى دېيىلگەن) 3 ـ ئايدا تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ۋە مۇقەددەس بايرىقى يىقىتىلدى.

ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئىشىنى پۈتتۈرۈپ خوتەنگە ھۇجۇم قىلدى. خوتەن مۇجاھىدلىرى 10 مىڭلارچە قۇربان بېرىپ، ئاخىرى مەغلۇپ بولۇپ، ئەمىر كەبىر مۇھەممەد ئەمىن ھەزرەت ھىندىستانغا چىقىپ كەتتى. باشتا مەلىك (پادىشاھ) بولغان مۇھەممەد نىياز ئەلەم تۇڭگانلار تەرىپىدىن شىن جىن چاڭ (ۋىلايەت رەئىسى) ئۇنۋانى بېرىلىپ ئىشلىتىلدى. خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد سىجاڭ ئاقسۇدا ئۈرۈمچى ئەسكەرلىرى بىلەن ئۈچ ئايدەك تۇرۇپ، كاشغەردىكى ما جۇڭيىڭغا ھۇجۇم قىلغاندا، ماجۇڭيىڭ ئەركەشتامدىن ئۆتۈپ ئۆزىنى رۇسلارغا تەسلىم قىلدى. ئۆز ئورنىغا ما خوسەن دېگەن تۇڭگاننى ئەسكەر باشلىقى تەيىن قىلىپ خوتەنگە يولغا سالدى. ما جۇڭيىڭنىڭ رۇسىيىگە بېرىۋالغانلىقىدىنمۇ؟ ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىگە خوتەن ۋىلايىتىدە تۇرۇشىغا يول قويۇلۇپ، ئۈرۈمچى تەرەپتىن ئۇرۇش توختىدى، دوپ ئېلان قىلدى.

خوجا نىياز ھاجى ئۈرۈمچىگە چاقىرتىلىپ فۇ جۇشىلىق ئەمەل بېرىلدى. مەھمۇد مۇھىتى كاشغەر ئۇيغۇر تۈرك ئەسكەرلىرىگە باش ۋە جىن لى فۇ سىلىڭلىقتا تۇردى.

ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ تۇرغان يولۋاس بەگ قۇمۇلنىڭ جىڭشۋى سىلىڭى بولدى. شېرىپخانمۇ ئالتاي ۋالىلىقىدا تۇردى.

تۈركىستاندا خەلق قوزغىلىڭى، ئاقارتىش ئۆيۈشمىسى دېگەن ناملاردا خەلق تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. ئوقۇشقا يول قويۇلدى، ئىستىبداتنى يوق قىلدۇق، ھەر مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر بولدى، دەپ يالغان تەشۋىقات تارقىتىلدى. ئەپسۇسكى بۇ بىر ئالدامچىلىقتىن ئىبارەت بولدى. بۇ «ئىگسەنجۇي» نامى بىلەن يەنە «گ پ ئۇ» ئىچىپ خەلقنى قامغىلى، ئۆلتۈرگىلى تۇردى. تۈركىستاننىڭ ھەممە يېرىدە خەلقنىڭ بۇرنىغا ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى. ئاخشىمى ئورنىدا ساق ياتقان كىشى كېچىسى يوق بولۇپ كەتسە، بالا ـ چاقىسى نەگە كەتكىنىنى بىلىپ تۇرۇپ باشقىلارغا تىنالماس بولۇپ قالدى. ھوقۇق، ئوقۇ دېگەن نەرسىلەر خەلقنىڭ كۆڭلىدىن تامامەن چىقىرىلىپ، جان قورقۇنچىسىدا قالدى. تۈركىستاندا «مەن» دېگەن كىشىلەرنى قويماي، نۆۋەت مەھمۇد مۇھىتى، يولۋاس بەگلەرگە كەلدى. بۇلارنىڭ بىرى ھىندىستانغا، يەنە بىرى خىتاي ئىچىگە قېچىپ كەتتى. مەھمۇد سىجاڭ چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مىلادى 1936 ـ يىلى شەرقىي تۈركىستاندا غەربىي تۈركىستاندا كۆرۈلگەن نەرسىلەر تامامەن كۆرۈلدى. ھېچقانداق بىر تۈرك بالىسىنىڭ تاقىتى، ۋىجدانى كۆتۈرەلىگۈدەك يەر قالمىدى. تۈركىستاندا 14 مىللەت، ھۆكۈمەتنىڭ مۇھىم ئالتە شوئارى، 4 ـ ئايدا بايرام ئۆتكۈزۈشتەك شۇملۇق، تۈرك قېنى، ۋىجدانى كۆتۈرمەيدىغان نەرسىلەر يۈرتىمىزدا ئىجرا قىلىندى. ئېغىزدا تۈركىستان چىن جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر قىسمى دېيىلسىمۇ، بولشېۋىكلار ئىدارىسىگە ئۆتۈپ بولغانلىقىنى ھەركىم بىلەتتى. ھەتتاكى: «مۇقەددەس قۇرئاننىڭ ھۆكمىگە ھازىرقى ھۆكۈمەتنىڭ يولى توغرا كېلىدۇ»، دەپ كىتابچە نەشر قىلىندى.

ھەر بىر شەھەردە ھەركۈنى دىندار، ۋىجدانلىق كىشىلەردىن قانچىسىنىڭ يوقاپ كېتىشى ئادەتتىكى مەسىلە بولۇپ قالدى. چۈنكى

مەسلەكداشلىرىمىزدىن ئابدۇررەھىم ھاجىم، تەۋەككۈل ئەپەندىلەر، مەھمۇد مۇھىتى كاشغەرگە كەلگەندىن كېيىن، بىر بۆلۈك مۇنەۋۋەر كىشىلەر مەسىلەن، مەجىددىن بەگ، ئابدۇللاھ بەگ داموللا، باي ئەزىزى، مايىد، پەيزۇللاھلار مەكتەبلىرىنى تەرەققى قىلدۇرۇپ، ئۆز مەقسىتىمىزگە بۇرايمىز، پۇرسەتتىن پايدىلىنىمىز، دەپ تىرىشىپ باقتى. لېكىن دۈشمەن بۇنىمۇ كۆپۈككە ئايلاندۇردى. دېمەك، مەھمۇد مۇھىتى، مەجىددىن بەگ، باي ئەزىزى، ئابدۇللاھ بەگ داموللا، مايىد، پەيزۇللاھلار چەت ئەلگە چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى ۋە چىقىپ كېتىشتى. كاشغەر، ياركەنددە قالغان ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى ياركەندگە توپلىنىپ مەسلىھەت قىلىشتى. ئۇلار غا ئىككى يول بولۇپ، بىرى سوقۇشۇپ قۇربان بولماق، يەنە بىرى ئورۇمچى ھۆكۈمىتىگە ئىتائەت قىلىش، بەش - ئوندىن ئۆلتۈرۈلۈش. دېمەك، بۈگۈن تۈركىستاندا ئەسكەرلىرىمىز ئېغىر ۋەزىيەتكە دۇچ كەلگەن ئىدى. يۈسۈپجان، ئوسمان ئەلى بەگ ئەسكەرلىرى ئىتائەتتىن كېيىن، ئۆلتۈرۈلۈپ تۈگىگەن ئىدى. تەجرىبىگە ئاساسەن ئۆزلىرىنىڭ ئۆلىدىغانلىقىغا ئىشەنگەن مۇجاھىدلار «يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال» دەپ ئورۇمچى ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇرۇشتى. ئۇلار ئورۇمچى ھۆكۈمىتىنى خېلى سىقىشتۇرۇپ كورلىغىچە بارغان بولسىمۇ موسكۋانىڭ تانكىلىرى، قىزىل رۇس ئەسكەرلىرى تىنك ئۈچار ئايروپىلانلىرى بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، مۇقەددەس ۋەتىنىمىزدە شەھىد بولدى. بەزىلىرىنىڭ ياركەندنىڭ ئۈستىدىكى تاغلاردا، خوتەننىڭ جەنۇبىدىكى قاراڭغۇ تاغدا بارلىقىدىن خەۋەر تاپقان بولسىمۇ، چوقۇم بۈگۈنگىچە ئۇ يەرلەردە تۇرالمىغان بولۇشى مۇمكىن.

خۇلاسە، بىز بۈگۈن تۈركىستاندىن ئايرىلىپ قالدۇق، تۈركىستانىمىز، ئېلىمىز، خەلقىمىز قىزىل ئوتنىڭ ئىچىدە قالدى.

ئىنقىلابقا قاتناشقان بۇيۇكلىرىمىزدىن خوجا نىياز ھاجى، يۇنۇس بەگلەرمۇ ئۆلتۈرۈلۈپ تۈگىدى. 1938 ـ يىلى 12 ـ ئاي.

شەرقىي تۈركىستاندا مىلادى 1931 ـ يىلى جىن شۇرېنغا قارشى كۆتۈرۈلگەن ئىنقىلاب ئۈچ يىل داۋام قىلىپ شىڭ دوبەن ھۆكۈمىتىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، 1936 ـ يىلى ئىنقىلابقا قاتناشقانلارنىڭ بەزىسىنىڭ يوقىتىلىشى، بەزىسىنىڭ ھىجرەت قىلىشى بىلەن نەتىجىلەندى.

بىز ۋەتىنىمىزدە بولۇپ ئۆتكە پاجىئەلەرنى، بۈگۈن دۇنيادا بولۇۋاتقان ھادىسىلەرگە سېلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بولساق، بىزگە كەلگەن پاجىئەگە باشقا يەرلەردە بولۇۋاتقان ھادىسىلەر ئوخشىمايدۇ. بىزنىڭ ئۈستىمىزدىكى پاجىئە ئۇلارغا سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئېغىردۇر. دېمەك، بۈگۈن دۇنيادا ئىسپانىيەدە ئۇرۇش بار، كۈندىلىك بولغان ۋەقەلەر دۇنيا مەتبۇئاتىدا يېزىلىپ تۇرىدۇ. ھەر بىر مەيداندىكى كىشىلەرنىڭ ياردەمچىلىرى بار. مەسىلەن، فرانكو ھۆكۈمىتىگە پاشىست ھۆكۈمەتلەر ياردەم قىلىدۇ. كوممۇنىستلارغا رۇسلار ياردەم قىلىدۇ. پەلەستىندىكى ئەرەبلەرگە پۈتۈن ئىسلام دۇنياسى ھەمدەرتلىك قىلىدۇ. چىن ـ ياپون ئۇرۇشىدىمۇ ھەر بىرىنىڭ خەير خاھلىرى بار. ئەمما بىزگە نە دۇنيادا ھەمدەرت بار، نە بىزگە ياردەمچى بار، نە بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدە تۆكۈلگەن قانلار، كېسىلگەن باشلارنىڭ سانى بولسۇن؟ نە باشقا خەلقلەر بىلسۇن؟ پۈتۈن ئىنسانپەرۋەرلەر بىلىدۇكى، تۈركىستاندا بولۇۋاتقان تەۋسىزلىك دۇنيانىڭ باشقا ھېچقانداق يېرىدە يوقتۇر. كاۋكازدىن شەرقىي تۈركىستانغا قەدەر پۈتۈن مۇسۇلمانلار بولشېۋىكلاردىن قانداق كۈن كۆرۈۋاتقانلىقىنى پۈتۈن ئىسلام دۇنياسى بىلىدۇ. ئۇلار نە دىنىدىن نە دۇنياسىدىن خاتىرجەم ئەمەس. جېنىدىمۇ ئەمىن ئەمەس. ھەتتاكى كۆپلىگەن مەسجىدلەر ۋە مۇقەددەس جايلار بۈگۈن پاھىشە خانا، شاراب خانا، كىنو خانىلارغا ئايلاندى. پۈتۈن

مۇسۇلمانلار بىلىپ تۇرۇپمۇ بىز تۈركىستانلىقلارغا باشقا مۇسۇلمانلاردىن ھېچقانداق ياردەم بولمىدى. بولشېۋىك رۇسلارغا نەپرەتمۇ بىلدۈرۈشمىدى. بەلكى بۈگۈن ھىندىستان ئالىملىرى بولشېۋىكلارنى ماختاپ، بىزلەرنى ئەيىبلىمەكتە. يىغىپ ئېيتقاندا، بىز بۈگۈن ۋەتىنىمىزنى، خەلقىمىزنى ۋە بۈگۈنكى مۇھاجىرلىق تۇرمۇشىمىزنى ئويلىساق، يەر يۈزىدە بىزدەك بىچارە، بىزدەك ئاجىز خەلق يوقتۇر. بىز خىتايلار مۇستەملىكىسىدە، خىتايلار رۇسلارنىڭ مۇستەملىكىسىدە. دېمەك، بىز بۈگۈن ئىككى ئېغىر زۇلۇم ئاستىدا.

مەن يازغۇچىمۇ ئەمەس، ئالىممۇ ئەمەس، پەقەتلا بىر شەرقىي تۈركىستانلىق بولۇپ، ئىنقىلاب كۈنلىرىدە تۈركىستاندا بولغانمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاڭلىغان، كۆرگەنلىرىمنى ئاددى قىلىپ يازدىم. بولۇپ ئۆتكەن ئالتە يىللىق ئىنقىلابىمىزدا بەرگەن قۇربانلىرىمىزنى تولۇق يېزىپ، ۋەتەن ئۈچۈن جان بەرگەن قەھرىمانلىرىمىزنىڭ ناملىرىنى ۋە بۈيۈك پاك تۈركىستانىمىزنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى يېزىپ مىللىتىمىزگە تەقدىم قىلىش ھىممەتلىك كىشىلىرىمىزنىڭ ۋەزىپىسىدۇر. بۇ سەتىرلەرنى يېزىشتىكى مەقسىتىم خەلقىمىز ئىچىدە، ياكى چەت ئەلدىكىلەر ھۇزۇرىدا روشەن ئوچۇق بولمىغان ئىككى مەسىلە بولۇپ، شۇنى ئىزاھلاشتۇر.

شەرقىي تۈركىستان ئەسلى تۈرك يۇرتىدۇر. تۈركىستاندا تۈركلەرنىڭ ياشىشى، تۈرك ھۆكۈمىتى بولۇشى شەرتتۇر. ئەگەر يات بىرسى كېلىپ ھاكىم بولسا، ئىنقىلاب بولۇشى تەبىئىيدۇر. تۈركىستاندا نېمە ئۈچۈن ئىنقىلاب بولمىسۇن؟ ئىستىلاچىلارغا قارشى بولغان ئىنقىلابنىڭ تەبىئىي غايىسى مۇستەقىللىقتۇر. دېمەك، شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ غايىسى مۇستەقىللىقتۇر. تۈركىستاندا پارتىيىلەر قۇرۇلدى، بۇلارنىڭمۇ ئەسلى مەقسىتى مۇستەقىللىق ئىدى.

سىز ئىنقىلاب كۈنلىرىدە ئىنقىلابچىلارنىڭ قايسى بىرىدىن ئىنقىلاب قىلىشتىكى مەقسىتىڭىز نېمە؟ دەپ سورىسىڭىز، توختىماي خىتايلاردىن قۇتۇلماق، دەپ جاۋاب بېرەتتى. قۇتۇلماق ئىستىقلال ئالماق دېمەكتۇر.

غايىمىز ۋە سۆيگىنىمىز ئىستىقلالىمىزدۇر. جان دۈشمىنىمىز بۈگۈنكى ۋەتىنىمىزنى بۇلغاپ يۈرگەن كوممۇنىستلار ۋە ئىستىلاچىلاردۇر. ئىي مەلئۇن قارغىلار ۋەتىنىمىزنى بىكار قىلىڭلار! نەدىن كەلگەن بولساڭلار شۇ يەرگە قايتىپ كېتىڭلار! ۋاقتىدا كېتىۋالمىساڭلار كېيىن قىيىن ئەھۋالغا دۇچار بولىسىلەر! بار بول ئىي مۇبارەك شەرقىي تۈركىستان. ياشىسۇن سېنىڭ پارلاق ئەۋلادىڭ! ياشا شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال يولىدا پىداكار يىگىتلەر!

ھىجرى 1357 ـ يىلى شەۋۋال ئېيىنىڭ ئاخىرى

مىلادى 1938 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى لاھۇر (پاكىستان)

ئەمىن بەگ ۋاھىدى قەلىمى بىلەن

بولۇپ ئۆتكەن ئىنقىلابىمىزنىڭ تارىخىنى يازماق، بەرگەن قۇربانلىرىمىزنى تارىخ سەھىپىلىرىگە قەيت قىلماق، ئىنقىلاب جەريانىدىكى ھادىسىلەرگە نەزىرىمىزنى ئاغدۇرۇپ ئىبرەت ئالماق، بولۇپمۇ كېلىچەك ئىنقىلابىمىزنىڭ بۇنداق بولماسلىقى ئۈچۈن تەييارلىق قىلماق، ھەر بىر تۈركىستانلىقنىڭ بۇرچىدۇر، قەرزىدۇر.

مەن بۇ قىسقا سەتىرلىرىم بىلەن تۈركىستان ئىنقىلاب تارىخىنى تولۇق يازالمىغىنىمدەك، شەھىدلىرىمىزنىڭ نامىنىمۇ تولۇق خاتىرىلىيەلمەيمەن. بارلىق شەھىدلىرىمىزنىڭ ئىسىملىرىنى تۇرغۇزۇپ چىقىش ھەممەتلىك قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ۋەزىپىسىدۇر. بۇ كەمتۈك قەلەم بىلەن يېزىلغان سەتىرلەردىن ئىنقىلاب باشلىنىشتىن بۈگۈنكى ئاچچىق مۇھاجىرىتىمىزگە قەدەر ئۆتكۈزگەن كۈنلىرىمىزنى ئەسلەش،

ئىنتىقام ھېسسىياتىمىزنى يېڭىلاش، مۇھاجىرەتتىلا بولىدىكەنمىز شۇ كۈنلىرىمىزنى ئىسىمىزدىن چىقارماسلىق، شۇ جەڭدىكى شەھىدلىرىمىزنىڭ روھلىرىنى شات قىلىش ئۈچۈن تىرىشىشنى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنماقتۇر.

ــ ئەمىن ۋاھىدى

31 ــ يىلى باشلانغان ئىنقىلابىمىز نەتىجىسىدە 33 ــ يىلى (قولىيازمىدا 32 - يىلى دېيىلگەن) تەشكىل قىلىنغان مۇستەقىل جۇمھۇرىيىتىمىزنى تەكرار ئەسلىمەيمىز. بۇ ھۆكۈمەت 5 ئاي ۋەزىپە ئۆتىگەندىن كېيىن تارقاپ كەتتى، يىقىلدى. كىم يىقىتتى؟ نېمە بولۇپ يىقىلدى؟ دېگەن سوئالغا، ئىستىقلالىمىزنىڭ قولىدىن كېتىشى ۋە مۇقەددەس بايرىقىمىزنىڭ يىقىلىشىنىڭ ئامىللىرى جاھالىتىمىز، دوستىنى دۈشمەندىن ئايرىيالمىغانلىقىمىزدىن كېلىپ چىققان ئىشەنچسىزلىكىمىز، دەپ جاۋاب بېرىمىز.

مۇستەقىللىقىمىز يىقىلغاندا، 10 مىڭ قورالىق ئەسكىرىمىز بولۇپ، دۈشمىنىمىز ئىككى مىڭدىن كۆپرەك تۇڭگان ئىدى. دۈشمەن بىلەن ئۇرۇشۇپ مەغلۇپ بولغانلىقتىن ئەمەس، يېڭى شەھەردە مۇھاسىرىدىكى تۇڭگانلارغا مافۇيۈەننىڭ كېلىپ قوشۇلغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ مۇستەقىل ئەسكەرلەر تامامەن شەھەرنى تاشلاپ چىقىپ كەتتى. شەھەر پوتونلەي دۈشمەن قولىغا سوقۇشسىز ئۆتتى. مۇستەقىللىق بايرىقىنى كۆتۈرگەن ئەسكەرلەر خوجا نىياز ھاجى، مەھمۇد مۇھىتىلارنىڭ ئەسكەرلىرى بولۇپ، تۇرپان، قۇمۇلدىن كەلگەن ئىدى. ئوراز بەگ قوماندانلىقى ئاستىدىكى ئەسكەرلەر قىرغىز ئەسكەرلىرى ئىدى. يۇسۇپجان قولىدىكى ئەسكەرلەر ئۆزبېكلەر ئىدى. زەيدىن ئاخۇن، كىچىك ئاخۇنلار ئارتۇش ئەسكەرلىرى بولۇپ، قوماندانلار

ئوتتۇرىسىدىكى ئىشەنچسىزلىك ئەسكەرلەرنىلا ئەمەس، پۈتۈن تۈركىستانىنىڭ مۇستەقىللىقىنى ۋەيران قىلغانىنىڭ سىرتىدا، ۋەتىنىمىزنى بۆگۈنكى پاجىئەلىك ئەھۋالغا دۇچار قىلدى. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىغا رۇس، چىن ۋە تۇڭگانلار بىرلىكتە قارشى تۇرغاندىمۇ، مۇستەقىللىقىمىزنى ساقلاپ قېلىش شۇنچە قىيىن بولسىمۇ، پۈتۈن خەلق بىرلىشىپ مۇستەقىللىق ئۈچۈن خالىس نىيەت بىلەن پىداكارلىق قىلسا ئىدى، مۇستەقىللىقىمىزنى ساقلاپ قېلىش تامامەن مۇمكىن ئىدى. ئەپسۇسكى ئۇنداق بولمىدى.

بىز تۈركىستانلىق تۈرك بولۇپ، ۋەتىنىمىز تۈركىستاندۇر. بىزگە قۇللۇق ياراشمىغاندەك، يورتىمىزغا دۈشمەن ياراشمايدۇ. ئەپسۇسكى جاھالىتىمىز بىزنى بۇ قارا كۈنلەرگە دۇچار قىلدى. مۈھاجىرىتىمىزگە كەلسەك تېخىمۇ خەتەرلىك ئەھۋال ئالدىمىزدا. ئەگەر بىز تۈركىستانىمىزنى دۈشمەن قولىدىن قايتۇرۇپ ئېلىشنى خالىساق، ئىلمىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي مەسىلىلىرىمىزنى ھەل قىلىپ، ئومۇم بىر پىكىر، بىر غايىگە كېلىشىمىز زۆرۈر دۇر. بۇ مۇمكىنمۇ؟ بىز مۇستەقىللىق يولىدا جىھاد قىلىۋاتقاندا يەر يۈزىدە بىر سېغىنىش يېرى تاپالمىغان ما جۇڭيىڭ، ئەھمەد تەۋپىقلارغا ئوخشاش نەپسى ئاۋارىسى زاتلار دىننى ۋاستە قىلىپ خەلقىمىزنى غەپلەتتە قويدى. يۇرتىمىزنى بۆگۈنكى پاجىئەلىك ئاقىۋەتكە ئۇچرىتىپ جان ساقلايدىغان جايلارغا كېتىشتى. بىز مۇنداق يات ئۇنسۇرلارنى دۈشمىنىمىز چىن، رۇسلاردىن ئايرىمايمىز، بەلكى بۇلارنىڭ مىللىي ھەرىكىتىمىزگە تېخىمۇ زىيانلىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلماقتىمىز. بىزنى ھەيران قالدۇرغان يەنە بىر نەرسە، ئەھمەد تەۋپىققا ئوخشاش ئۈياتسىزلارنىڭ ۋەتەن سىرتىدىمۇ مىللىي ھەرىكىتىمىزگە توسقۇنلۇق قىلىشنى قەستلەپ يۈرگەنلىكىدۇر. خىيانەتچىلىك جىنايىتى بىلەن تۈركىيەدىن قوغلاپ چىقىرىلغان

كىشىلەردىن ئابدۇلكەرىم دېگەن بىر كىشىنى ئۆچرىتىپ، بۇلارنىڭ تۈركىستانغا نېمە ئالاقىسى باردۇ؟ دەپ ھەيران بولۇپ يۈرگىنىمىزدە بۇ يىل ھىندىستاندا مۇھەممەد ئەكرەم دېگەننىڭ ئىسمىنى ئۆچرىتىپ قالدۇق. بەزى تۈركىستانلىقلارنى قايمۇقتۇرۇپ يۈرەرمىش. بىز تۈركىستان مۇستەقىللىق بايرىقىنى كۆتۈرگۈچىلەر، مۇنداق كىشىلەردىن ئاگاھ بولۇمىزكى، بۇندىن كېيىن ھەر قايسىسى ئۆز يولىغا ماڭسۇن!

* * *

ۋەتىنىمىزنىڭ دۈشمەن تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىشى، ئۇ يەردىكى ئىنسانلارنىڭ ناھەق ئۆلتۈرۈلۈشى ۋە مۇھاجىرەتتىكى قارا كۈنلەر بىزنى ئۈمىدسىزلەندۈرسىمۇ، بۈيۈك غازى ئاتاتۈرك ھەزرەتلىرىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرى ۋە مۇستەقىللىققا بولغان ئىشەنچىسى بىزنىڭ دىلىمىزغا مۇستەھكەم ئورناشتى. ئاتا تۈرك ھەزرەتلىرى ئېيتىدۇكى: «بىر ئەلنى تاجاۋۇز قىلىپ، بېسىۋىلىشلا ئۇ ئەلگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن يېتەرلىك ئەمەس. بىر مىللەتنىڭ روھى چۈشكۈنلىشىپ، ئىرادىسى ئاجىزلاشمىسا، ئەجنەبىلەرنىڭ ئۇ ئەلگە ھاكىم بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.» بىز قاراپ كۆرىدىغان بولساق، ۋەتىنىمىزنىڭ دۈشمەن قولىدا قېلىشىغا رازى بولغان بىرمۇ تۈركىستانلىق يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز كۈچلۈك ئىمانىمىز بىلەن مۇستەقىللىق شوئارىنى كۆتۈرۈپ، پىداكارلىق بىلەن خەلقىمىزگە تايىنىپ مۇستەقىل تۈركىستان قۇرۇش ئۈچۈن ئۇيۇشما تەشكىل قىلدۇق.

ياشا مۇستەقىل شەرقي تۈركىستان! يوقال خىتاي پالاكىتى!

تۇفارى ئىبراھىم

1939 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى